

Η ΤΡΑΓΙΚΗ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΜΥΘΟΥ
ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΘΗΣΕΑ ΣΤΙΣ *ΙΚΕΤΙΔΕΣ* ΚΑΙ
ΤΟΝ *ΙΠΠΟΥΛΥΤΟ* ΤΟΥ ΕΥΡΙΠΙΔΗ

Ἡ περίπτωση τοῦ Θησέα εἶναι, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς συνοχῆς τοῦ μυθολογικοῦ ὕλικου, μία ἀπὸ τὶς πιὸ «εὐκόλες» γιὰ τὸν μελετητὴ τῶν ἐλληνικῶν μύθων. Βεβαίως, οἱ σύγχρονοι μυθολόγοι εἶναι σὲ θέση νὰ διαχωρίσουν τὶς τροιζήνιες π.χ. παραδόσεις ἀπὸ τὶς ἐπισημότερες ἀθηναϊκὲς ἐκδοχές, ἢ κάποια παλαιότερα ἀπὸ κάποια νεώτερα ἐπεισόδια¹. Ἀλλὰ, ἐν πάσῃ περιπτώσει, στὴν περίπτωση τοῦ Θησέα δὲν ἀντιμετωπίζουμε τὶς ἀσυμβατότητες καὶ τὶς ἀντιφάσεις τὶς ὁποῖες καλούμαστε νὰ ξεμπλέξουμε σὲ ἄλλες μυθικὲς ἐνότητες, ὅπως π.χ. αὐτὴν τοῦ Ἡρακλῆ. Φαίνεται πὼς ἡ πολιτικο-ἰδεολογικὴ χρῆση τοῦ μύθου τοῦ Θησέα ὀδήγησε σχετικὰ γρήγορα σὲ ἓνα ξεκαθάρισμα τοῦ παλαιοῦ ὕλικου καὶ στὴν καθιέρωση μίας ἐπίσημης ἀφήγησης², τὴν ὁποία ἀνιχνεύουμε τόσο στὰ λογοτεχνικὰ κείμενα³ ὅσο καὶ στὰ εἰκαστικὰ ἔργα⁴. Ἔτσι, μπορούμε μὲ σχετικὴ ἀσφάλεια νὰ ὑποθέσουμε πὼς ὁ Πλούταρχος δὲν ἀντιμετώπισε ἰδιαίτερες δυσκολίες προκειμένου νὰ συντάξῃ τὴν «βιογραφία» τοῦ μυθικοῦ ἰδρυτῆ τῆς ἀθηναϊκῆς πόλεως⁵.

1. Ἀρχικά, ὁ Θησέας φαίνεται πὼς ἦταν ἓνας τοπικὸς ἥρωας τοῦ Μαραθῶνα καὶ τῶν Ἀφιδνῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ τροιζήνια καταγωγή του μοιάζει τελικὰ ἐξίσου ἀρχαία. Βλέπε L. Radermacher, *Mythos und Sage bei den Griechen*, Μόναχο-Βιέννη 1943, τ. 1, σελ. 258-260.

2. Ἡ ἐπίσημη αὐτὴ ἐκδοχὴ, πὺ ἀφομοίωσε τὶς τοπικὲς παραδόσεις τόσο τῆς Τροιζήνας ὅσο καὶ τῆς Ἀττικῆς, πρέπει νὰ ὀριστικοποιήθηκε κατὰ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ βου αἰῶνα.

3. Δές, π.χ., τοὺς δύο ἀφιερωμένους στὸν Θησέα διθυράμβους τοῦ Βακχυλίδη (XVII καὶ XVIII).

4. Ἰδιαίτερα γιὰ τὶς ἀγγειογραφικὲς ἀναπαραστάσεις, βλέπε Ch. Dugas & R. Flacelière, *Thésée. Images et récits*, Παρίσι 1958.

5. Σύμφωνα μὲ τὸν Ch. Dugas (*REG* 56 (1943), σελ. 1), ἡ ἀφήγηση τοῦ Πλούταρχου ἀποτελεῖ ἓνα «exposé logique qui, de la naissance à la mort, raconte les épisodes marquants de l'existence de Thésée; exposé qui les présente comme un bloc». Ἡ ἐξάρτηση τῆς πλουταρχικῆς κατασκευῆς ἀπὸ τοὺς ἀτθιδιογράφους (Φερεκύδη, Ἑλλάνικο, Φιλόχορο καὶ Ἴστρο) εἶναι πάντως φανερὴ ἀκόμα καὶ στὸν ἀπλὸ ἀναγνώστη τοῦ Βίου τοῦ Θησέα.
Δωδώνη: φιλολογία 28 (1999) 89-113

Τὸ γεγονός ὅτι ὁ θησεϊκὸς μῦθος ὑπέστη ἀπὸ νωρὶς μίαν ἐκλογικευμένη ἐπεξεργασία εἶχε συνέπειες καὶ στὴν τραγωδία. Ἀντίθετα ἀπὸ ἄλλους μῦθους, τοὺς ὁποίους ἡ τραγικὴ ποίηση ἀνέδειξε (ὅπως τοῦ Οἰδίποδα), ἢ ἄλλους, τοὺς ὁποίους «ἐφηῦρε» (ὅπως τῆς Ἀντιγόνης), ἢ πάλι ἄλλους, τῶν ὑπολοίπων προμοδότησε μίαν συγκεκριμένη ἐκδοχή, καθιστώντας τὴν ἰδιαιτέρως δημοφιλῆ τόσο πανελληνίως ὅσο καὶ διαχρονικὰ (ὅπως τῆς ταυρικῆς περιπέτειας τῆς Ἰφιγένειας), ὁ μῦθος τοῦ Θησέα δὲν φαίνεται νὰ ἔτυχε εἰδικῆς ἐπεξεργασίας ἀπὸ τοὺς τραγικοὺς ποιητές. Δὲν πρέπει δηλαδὴ, ἐξ ὧν γνωρίζουμε ἀπὸ τὶς ὑποθέσεις τῶν χαμένων ἔργων, οἱ Ἀθηναῖοι τραγικοὶ νὰ «ἐφηῦραν» κάποιες περιπέτειες γιὰ τὸν ἔθνικὸ τους ἥρωα, ὅπως δὲν πρέπει νὰ ἀνέδειξαν κάποιες τοπικὲς ἐκδοχές, μὴ ἐνταγμένες στὴν ἐπίσημη βιογραφία του. Αὐτὸ δὲν σημαίνει πὼς ὅλες οἱ τραγικὲς παρουσιάσεις τοῦ Θησέα εἶναι ἴδιες, σὲ κάθε ποιητὴ καὶ σὲ κάθε δρᾶμα, ἀνεξαρτήτως τῶν ποιητικῶν καὶ τραγικῶν στόχων. Σημαίνει ὅμως πὼς ἡ ἰδεολογικὴ χρῆση τοῦ θησεϊκοῦ ἤθους ὅπως αὐτὸ εἶχε καθορισθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπίσημη ἐκδοχὴ τοῦ μῦθου ἔπρεπε, ἀνάλογα μὲ τοὺς ἐκάστοτε τραγικοὺς στόχους, νὰ γίνῃ μὲ πολὺ μεγαλύτερη «λεπτότητα» καὶ νὰ στηριχθῇ σὲ μίαν πολὺ εὐφυῆ ἀξιοποίηση κάποιων ἀποχρώσεων.

Δύο ἔργα θὰ πάρουμε ἐδῶ ὡς παραδείγματα, καὶ τὰ δύο τοῦ Εὐριπίδη: τὶς Ἰκέτιδες καὶ τὸν Ἰππόλυτο. Σημειῶνω πὼς δὲν θὰ ἀκολουθήσουμε τὴν χρονολογικὴ σειρὰ τους¹, ἀλλὰ θὰ δοῦμε πρῶτα τὸ ἔργο ποὺ μᾶς παρουσιάζει ἕναν Θησέα σχετικὰ νέο καὶ κατόπιν αὐτὸ ποὺ μᾶς δείχνει ἕναν Θησέα ὠριμότερο στὴν ἡλικία.

I. Ἡ περίπτωση τῶν Ἰκέτιδων.

Ἡ «ἀγιογραφία» τοῦ Θησέα, στὴν «κανονικὴ» μορφή τῆς ὀργανωμένης διήγησης στὴν ὁποία μᾶς τὴν παρουσιάζει ὁ Πλούταρχος, δὲν ἀφήνει μεγάλο

1. Ὁ Ἰππόλυτος παρουσιάστηκε τὸ 428/7. Γιὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν Ἰκέτιδων, βλέπε T. B. L. Webster (*The Tragedies of Euripides*, Λονδῖνο 1967, σελ. 117), ποὺ τὴν τοποθετεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ 423, μαζί μὲ τὴν Ἐκάβη καὶ τὸν χαμένο Αἰόλο· ὁ É. Delebecque (*Euripide et la guerre de Péloponnèse*, Παρίσι 1951, σελ. 224) θεωρεῖ πὼς τὸ ἔργο γράφτηκε «στὴν διάρκεια τοῦ χειμῶνα 421-420»· ὁ H. Grégoire (*Euripide*, τ. III, ἐκδ. Belles Lettres, Παρίσι 1959, «Notice» στίς Ἰκέτιδες, σελ. 94-96) καὶ ὁ K. Joossens (*Euripide et Athènes*, Βρυξέλλες, 1962, σελ. 417) κλίνουν πρὸς τὸ ἔτος 423 ἢ 422· ὁ G. Zuntz (*The Political Plays of Euripides*, 2η ἐκδ. Μάντσεστερ 1963, σελ. 93) καταλήγει στὸ 424· κατὰ τὸν V. di Benedetto (*Euripide: teatro e società*, Τοῦρινο 1971, σελ. 156-161), τὸ δράμα «προϋποθέτει» τὴν μάχη τοῦ Δηλίου· γιὰ μίαν λεπτομερῆ συζήτηση τοῦ θέματος, βλέπε C. Collard, *Euripides, Supplices*, τ. 1, Κρένινγκεν 1975, «Introduction», σελ. 8-14 (ὁ ἴδιος προτιμᾷ τὸ ἔτος 424, μετὰ τὸ Δῆλιον).

χωρο γιά τὴν ἀνάπτυξη τῆς σχέσης τοῦ ἥρωα μὲ τὴν μητέρα του¹. Ἡ Αἴθρα κρατᾷ τὸν «παραδοσιακὸν» στὴν μυθολογία τῶν ἡρώων μητρικὸ ρόλο: ἀγαπημένη ἐνὸς θεοῦ καὶ ἐνὸς ἥρωα, δίνει ζωὴ σὲ ἕναν γιό, προσφέροντάς του τὴν ὑπερφάνεια μίας διπλῆς πατρότητας καὶ τὴν δυνατότητα, ἐφ' ὅσον φανῆ ἀντάξιος τῶν δύο αὐτῶν πατέρων, νὰ διεκδικήσῃ τὴν ἔνταξή του σὲ δύο, ταυτοχρόνως, γενιές, τὴν βασιλικὴν γενιά τοῦ θνητοῦ καὶ τὴν ὀλύμπια γενιά τοῦ θεϊκοῦ, μὲ ὅλα φυσικὰ τὰ πλεονεκτήματα, ἀλλὰ καὶ μὲ ὅλα τὰ προβλήματα, ποὺ αὐτὸ συνεπάγεται. Ὁ νεαρὸς Θησέας, στὴν πλουταρχικὴ ἀφήγησι, ἀνατρέφεται ἀπὸ τὴν μητέρα του καὶ ἀπὸ τὸν ἐκ μητρὸς παπποῦ του, μόλις ὅμως εἰσέρχεται στὴν φάσι τῆς ἐφηβείας, ἐγκαταλείπει τὸ μητρικὸ περιβάλλον προκειμένου νὰ διεκδικήσῃ ἀρχικὰ τὴν ἀναγνώρισή του ἀπὸ τὸν πατέρα καί, ἐν συνεχείᾳ, τὴν εἰσοδὸ του στὸν κόσμον τῶν ἐνήλικων ἀνδρῶν. Ἡ μητέρα δὲν ἔχει πλέον κανέναν ρόλον νὰ παίξῃ στὴν διαδικασίᾳ αὐτῇ.

Στις Ἰκέτιδες συναντοῦμε μίᾳ τελείως διαφορετικὴ ἐκδοχὴ τῆς σχέσης Αἴθρας-Θησέα. Ὁ νεαρὸς ἥρωας ἔχει ἐδῶ ὀλοκληρώσει τὸν κύκλον τῶν κατορθωμάτων του, ἔχει ἐπιστρέψει στὴν πόλιν τοῦ θνητοῦ του πατέρα καὶ τὴν κυβερνᾷ ὡς ἀδιαμφισβήτητος βασιλέας. Ἡ πολὺπλοκὴ διαδικασίᾳ τῆς κατάκτησης μίας ἀναγνωρισμένης ταυτότητας ἔχει ὀλοκληρωθεῖ, μποροῦμε ἄρα νὰ ὑποθέσουμε πῶς ἡ ἐνηλικίωσι τοῦ Θησέα ἔχει πραγματοποιηθεῖ. Κι ὅμως, ὁ Θησέας βρίσκεται ἐδῶ σὲ στενότατη σχέσι μὲ τὴν μητέρα του, ποὺ τὸν καθοδηγεῖ στὴν νέα πολιτικὴ του καριέρα. Ἡ σημασίᾳ τῆς σχέσης αὐτῆς φανερώνεται καὶ στὸ ἐπίπεδον τοῦ λεξιλογίου: μέχρι νὰ κατοχυρώσῃ τίς ἀρετὲς ποὺ ὀφείλει νὰ ἔχῃ ὡς ἐνήλικος, ὁ Θησέας εἶναι παῖς καὶ τέκνον τῆς Αἴθρας². παῖς τοῦ Αἰγέως θὰ χαρακτηριστῇ μόνο μετὰ τὴν νίκη του στὸ πεδίο τῆς ὀργανωμένης ὀπλιτι-

1. Οἱ ἀναφορὲς στὴν Αἴθρα μέσα στὸ κείμενον τοῦ πλουταρχικοῦ Βίου ἀφοροῦν κατ' ἀρχὰς τὴν ἴδιαν τὴν συνέυρεσή της μὲ τὸν Αἰγέα καὶ τὴν σύλληψιν τοῦ Θησέα (III, 5-7 καὶ IV), ἐν συνεχείᾳ δὲ τὴν ἀποκάλυψιν ἀπὸ μέρους της τῶν «γνωρισμάτων» ποὺ ἔχει ἀφήσει γιὰ τὸν γιό του ὁ Αἰγέας καὶ τὴν παρότρυνσή της πρὸς τὸν Θησέα νὰ διεκδικήσῃ τὴν πατρικὴν του ταυτότητα (VI, 1-2). Εἶναι πάντως ἄξιο παρατήρησης τὸ γεγονὸς πῶς ὁ δελφικὸς χρησμός ποὺ δόθηκε στὸν Θησέα ὅταν αὐτὸς ζήτησε τὴν βοήθειαν τῶν θεῶν γιὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας, ἀποκαλεῖ τὸν ἥρωα πρῶτα «Αἰγεῖδον Θησέα», ἀμέσως δὲ μετὰ «Πιπθηλίδος ἐκγονον κούρης» (XXIV, 5): τὸ πατρώνυμον βεβαίως προηγεῖται κάθε ἄλλου προσδιορισμοῦ, ὅπως ἀρμόζει σὲ ἕναν ἥρωα ἄξιο τῆς προγονικῆς γενναιότητος, ἀλλὰ ὁ μητρωνυμικὸς χαρακτηρισμὸς ποὺ ἔπεται προσδίδει στὴν Αἴθρα μίᾳ ἰδιαίτερῃ ἀίγλῃ σὲ σχέσι μὲ ἄλλες μητέρας ἡρώων. Τέλος, ἡ Αἴθρα κάνει μίᾳ τελευταίᾳ ἐμφάνισιν στὸ κείμενον τοῦ Βίου, ὅταν, μετὰ τὴν ἀφήγησιν τῶν ἐρωτικῶν περιπετειῶν τοῦ Θησέα, ὁ Πλούταρχος ἀναφέρεται καὶ στὸ ἐπεισόδιον τῆς ἀπαγωγῆς τῆς μητέρας τοῦ ἥρωα στὴν Λακεδαίμονα καί, ἐν συνεχείᾳ, στὴν Τροία (XXXIV).

2. Παῖς τῆς Αἴθρας: στ. 3, 24, 69, 100 καὶ 301. τέκνον τῆς Αἴθρας: στ. 27, 61, 103, 293, 307, 320 καὶ 327. Αἰγέως παῖς: στ. 656.

κῆς μάχης. Ἡ πατρωνυμική διατύπωση «παῖς τοῦ τάδε», πού στό τραγικό λεξιλόγιο τοῦ Εὐριπίδη ἰσοδυναμεῖ μέ τὸ πατρώνυμο, (αὐτὸ τὸ ἀναγκαῖο ἐξάρτημα τῆς ταυτότητας τοῦ "Ἑλληνα ἀνδρα), δὲν ἀποτελεῖ ἐξ ἀρχῆς στοιχεῖο τῆς δραματικῆς προσωπικότητας τοῦ Θησέα. Στὴν ἀπόκτησή του συνίσταται ἕνα ἀπὸ τὰ τραγικά στοιχῆματα τοῦ δράματος.

Οἱ Ἰκέτιδες, ἕνα ἔργο ἀφιερωμένο, ὅπως λένε ὁμοφώνως οἱ ἐρμηνευτές του, στὴν προγονική δόξα τῆς Ἀθήνας¹, ἀρχίζει μᾶλλον περίεργα: μία γυναῖκα στέκει πλάι σ' ἕναν βωμό, μπροστὰ στὶς πύλες ἑνὸς ναοῦ, περικυκλωμένη ἀπὸ ἕνα πλῆθος μαυροντυμένων γυναικῶν σὲ στάση ἱκεσίας. Ἡ γυναῖκα εἶναι ἡ Αἰθρα, ὁ ναὸς εἶναι αὐτὸς τῆς Δήμητρας τῆς Ἐλευσίνας², καὶ ὁ χορὸς τῶν γυναικῶν ἀποτελεῖται ἀπὸ τὶς μητέρες τῶν Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας στρατηγῶν, τὰ πτώματα τῶν ὁποίων ὁ Κρέοντας ἀρνεῖται νὰ παραδώσῃ γιὰ ταφή στοὺς Ἀργεῖους. Ἐνῶ ὅμως πρόκειται γιὰ ἕνα δράμα πού ὑμνεῖ τὸ πολιτικὸ ἦθος τῆς Ἀθήνας, ἡ ὀρχήστρα εἶναι ἐξ ἀρχῆς πλημμυρισμένη ἀπὸ γυναῖκες, καὶ μάλιστα μητέρες. Μὲ δεδομένα τὰ μισογυνικά αἰσθήματα τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας, ὁ Εὐριπίδης καταφέρνει ἀπὸ τὴν πρώτη σκηνὴ νὰ μᾶς ξαφνιασῇ καὶ μποροῦμε νὰ στοιχηματίσουμε πὼς τὸ ξάφνιασμα δὲν θὰ ἦταν μικρότερο γιὰ τὸν θεατὴ πού, καθισμένος στὸ ξύλινο κοῖλον τοῦ Θεάτρου τοῦ Διονύσου, παρακολουθοῦσε τὴν παγκόσμια πρεμιέρα τοῦ ἔργου.

Ἡ Αἰθρα, πού ἐδῶ κάνει τὴν μοναδική, στό τραγικὸ σῶμα, σκηναϊκὴ τῆς ἐμφάνισι, εἶναι, ἐὰν κρίνουμε ἀπὸ τὴν μηδαμινὴ σημασία πού τῆς ἔδωσαν οἱ φιλόλογοι, δευτερεῦον πρόσωπο³. Ἐμφανίζεται μόνον στὸν πρόλογο καὶ στό πρῶτο ἐπεισόδιο. Κι ὅμως, οἱ δραματικὲς λειτουργίες τῆς εἶναι πολὺ πῶς ση-

1. Γιὰ τὸν «πατριωτικὸν» χαρακτήρα τοῦ ἔργου, βλέπε Κ. Η. F. Kitto, *Greek Tragedy. A Literary Study*, 3η ἐκδ., 1961, ἐπανέκδ. Λονδῖνο-Νέα Ὑόρκη 1993, σελ. 229· Α. Rivier, *Essai sur le Tragique d'Euripide*, 2η ἐκδ. (ἐντελῶς ἀναθεωρημένη), Παρίσι 1975, σελ. 155· G. M. A. Grube, *The Drama of Euripides*, Λονδῖνο 1941, σελ. 239-240· Zuntz, *op. cit.*, σελ. 3-25· di Benedetto, *op. cit.*, σελ. 163-192. Γιὰ τὸν εἰρωνικὸν τόνο του καὶ τὴν καταδικὴν τοῦ πολέμου, βλέπε J. W. Fitton, «The Suppliant Women and the Herakleidae of Euripides», *Hermes* 89 (1961) 430-461· D. J. Conacher, «Religious and Ethical Attitudes in Euripides' Suppliants», *TAPhA* 87 (1956) 8-26· W. D. Smith, «Expressive Form in Euripides' Suppliants», *HSPh* 71 (1966) 151-170 καὶ R. B. Gamble, «Euripides' Suppliant Women: Decision and Ambivalence», *Hermes* 98 (1970) 385-405.

2. Γιὰ τὸν δραματικὸν τρόπο καὶ τὸ σκηναϊκόν, βλέπε Collard, «Introduction», σελ. 14-16.

3. Νὰ σημειώσουμε πὼς ὁ ρόλος τῆς Αἰθρας εἶναι τραγικὴ ἐφεύρεση τοῦ Εὐριπίδη (βλέπε Collard, «Introduction», σελ. 5, σημ. 11). Πάντως, ἡ παρουσία τῆς Αἰθρας ὡς βασίλισσας-μητέρας μέσα στό ἔργο εἶναι μᾶλλον προβληματικὴ, στὸν βαθμὸ πού ἡ θέση τῆς ὡς σύζυγος τοῦ Αἰγέα ἦταν μᾶλλον ἀσαφής (βλέπε Grégoire, «Notices», σελ. 86).

μαντικὲς ἀπ' ὅτι εἰκάζει συνήθως κανεῖς παρακολουθώντας τὴν βιβλιογραφία: σ' αὐτὴν ἀπευθύνει ὁ χορὸς τὴν ἰκεσία του κι αὐτὴ πείθει τὸν νεαρὸ βασιλέα τῆς Ἀθήνας νὰ ταχθῆ στὸ πλευρὸ τῶν Ἀργείων¹.

Ὅλα ἀρχίζουν μὲ μία ἐπίκληση πρὸς τὴν Δήμητρα τῆς Αἴθρας², πού βρίσκεται στὴν Ἐλευσίνα γιὰ νὰ προσφέρῃ τὶς θυσίες τῶν προηροσίων.

.....· τυγγάνω δ' ὑπὲρ χθονὸς
ἀρότου προθύουσ', ἐκ δόμων ἐλθοῦσ' ἐμῶν
πρὸς τόνδε σηκόν, ἔνθα πρῶτα φαίνεται
φρίξας ὑπὲρ γῆς τῆσδε κάρπιμος στάχυς. [στ. 28-31]

Γιορτὴ τῆς ἀρχῆς τοῦ μηνὸς Πυανεψίωνος, στὴν διάρκεια τῆς ὁποίας οἱ Ἀθηναῖοι προσέφεραν τὶς ἀπαρχές τῶν καρπῶν στὴν Δήμητρα τῆς Ἐλευσίνος προκειμένου νὰ διασφαλίσουν τὴν γονιμότητα τῆς γῆς, τὰ Προηρόσια ἐγκαινιάζουσαν τοὺς ἑορτασμοὺς αὐτοῦ τοῦ μήνα³, πού περιελάμβανε ἐπίσης τὰ Πυανόψια (τὴν ἀκριβῶς ἐπομένη ἡμέρα), τὰ Ὀσχοφόρια καὶ τὰ Θήσεια, στὴν συνέχεια δὲ τὰ Θεσμοφόρια. Οἱ τρεῖς πρῶτες μνημονεύουν ἀφ' ἑνὸς τὰ ἐφηβικὰ κατορθώματα τοῦ Θησέα, ἀφ' ἑτέρου τὴν ὀργανωμένη ἀπὸ τὸν Κίμωνα μετακομιδὴ τῶν ὀστῶν τοῦ ἥρωα ἀπὸ τὴν Σκυροῦ ἐνῶ τὰ Θεσμοφόρια, πρὸς τιμὴν τῶν δύο Θεσμοφόρων θεαινῶν, ἐγγυῶντο στὴν γονιμότητα τῆς γῆς καὶ τὴν γονιμότητα τῶν γυναικῶν τῆς πόλεως. Ἐγκαινιάζοντας αὐτὸν τὸν κύκλο ἑορτῶν, ἡ Αἴθρα μνημονεύει τὴν ἐποχὴ πού ἡ Δήμητρα ἄφησε τὸ πένθος της καὶ ἔκανε νὰ βλαστήσῃ ἀπὸ τὴν γῆ ὁ πρῶτος «κάρπιμος στάχυς». Οἱ ἰκέτιδες μητέρες ἔφτασαν συνεπῶς στὴν Ἀττικὴ τὴν πιὸ κατάλληλη στιγμή: οἱ Ἀθηναῖοι ἐτοιμάζονται νὰ ἑορτάσουν τὸν ἐθνικὸ τους ἥρωα, τὰ ἐφηβικὰ του κατορθώματα καὶ

1. Ἄλλωστε, ὅπως σημειώνει ὁ Fitton, (*art. cit.*, σελ. 431), «ἡ κρίσιμη καμπὴ ἢ, μᾶλλον, τὸ σημεῖο ἐκκίνησης τῆς δράσης, εἶναι ἡ στιγμή ὅπου ὁ Θησέας πείθεται ἀπὸ τὴν μητέρα του».

2. Δήμητερ ἐστιοῦχ' Ἐλευσίνος χθονὸς / τῆσδ', οἷ τε ναοὺς ἔχετε πρόσπολοι θεᾶς, / εὐδαιμονεῖν με Θησέα τε παῖδ' ἐμὸν / πόλιν τ' Ἀθηνῶν τὴν τε Πιιθέως χθόνα (στ. 1-4). Δύο πράγματα ἀξίζει νὰ παρατηρήσουμε στὴν εἰσαγωγὴ αὐτή. Πρῶτον, τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἔργο τοποθετεῖται ἔτσι κάτω ἀπὸ τὴν «αἰγίδα» τῆς Ἐλευσίνιας Δήμητρας (ἄρα καὶ τοῦ μητρικοῦ πένθους της γιὰ τὸν χαμὸ τῆς Κόρης)· δεύτερον, τὴν ἀναφορὰ στὴν Τροιζήνα, πού συνεχίζεται καὶ μέχρι τὸν στίχο 7. Τὰ γεωπολιτικὰ συμφέροντα τῆς Ἀθήνας στὴν περιοχὴ ἐξηγοῦν ἴσως ἐν μέρει τὴν ἀναφορὰ. Εἶναι πάντως ἐνδιαφέρον νὰ σημειώσουμε πῶς τὰ δικαιώματα τῆς Ἀθήνας πάνω στὴν περιοχὴ αὐτὴ περνοῦν ἀπὸ μία γυναίκα καὶ στηρίζονται στὴν μητρικὴ καταγωγὴ τοῦ Θησέα.

3. Γιὰ τὴν θυσία αὐτή, βλέπε Ἡσύχιος, λ. προηρόσια καὶ Σούδα, λ. προηροσίου (αἱ πρὸ τοῦ ἀρότρου γινόμεναι θυσίαι περὶ τῶν μελλόντων ἔσεσθαι καρπῶν ὥστε τελεσφορεῖσθαι). Γιὰ τὶς γιορτὲς τοῦ Πυανεψίωνος, βλέπε H. W. Parke, *Festivals of the Athenians*, Λονδῖνο 1977, σελ. 73-96.

τὴν μεταθανάτιο ἐπιστροφή του στὴν γῆ τῆς πόλεως, ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖες σύζυγοι θὰ γιορτάσουν τὶς τελετὲς τῆς γονιμότητος.

Ἡ Αἴθρα δὲν ὑποχωρεῖ στὴν ἱκεσία τῶν μητέρων ποὺ πενθοφοροῦν μόνον ἀπὸ συμπάθεια¹. Τὸ ἐορταστικὸ σύμπλεγμα, στὰ πρόθυρα τοῦ ὅποιου ὁ Εὐριπίδης τοποθετεῖ τὸ δράμα, ἔχει τελικὰ μεγάλη σχέση μετὰ τὴν προθυμία της νὰ τὶς βοηθήσῃ. Πείθοντας τὸν γιό της νὰ συνδράμῃ τὸ μητρικὸ πένθος, τὶς τρομακτικὲς συνέπειες τοῦ ὅποιου μνημονεύουν οἱ γιορτὲς τῶν Προηροσίων καὶ τῶν Θεσμοφορίων, τοῦ ἐπιτρέπει νὰ γίνῃ ἄξιος τῶν ἐορτῶν μετὰ τὶς ὁποῖες θὰ τὸν τιμᾷ ἡ Ἀθήνα. Μετὰ τὴν βοήθεια τῆς μητέρας του, ὁ Θησεύς θὰ κατευνάσῃ τὸ μητρικὸ πένθος καὶ θὰ ἀποδείξῃ πῶς ἡ νεότητά του δὲν ἐμπεριέχει πλέον τὶς ἀρνητικὲς πλευρὲς τῆς ἐφηβείας, ποὺ ὁδήγησαν τοὺς συνομήλικούς του Ἐπτὰ στὴν καταστροφή.

Οἱ Ἐπτὰ Ἀργεῖοι, νέοι τέλειοι ἄνδρες, παρασύρθηκαν ἀπὸ τὴν μανία τῆς νεότητος στὴν ὕβρι· οἱ Θηβαῖοι, καταραμένοι αὐτόχθονες, «ἔφεραν σύγχυση στοὺς νόμους τῆς Ἑλλάδας»². Ἡ Αἴθρα διδάσκει τὴν ὥρα στὸν γιό της ὅτι ἡ νεότης μπορεῖ νὰ καταλήξῃ στὴν καταστροφή ἐὰν δὲν προσαρμοστῇ στοὺς θεϊκοὺς νόμους. Πολὺ περισσότερο, τὸν διδάσκει τὶς στοιχειώδεις ἀρχὲς τῆς πολιτικῆς: τὸ γὰρ τοὶ συνέχον ἀνθρώπων πόλεις / τοῦτ' ἔσθ', ὅταν τὶς τοὺς νόμους σφύξῃ καλῶς (στ. 312-13). Οἱ διδαχὲς της ὁδηγοῦν κατ' εὐθειᾶν στὸν πυρῆνα αὐτοῦ ποῦ, κατὰ τοὺς Ἑλληνες, ἀποτελεῖ τὸ θεμελιῶδες στοιχείωμα τῆς πολιτικῆς: τὸν συνδυασμὸ τοῦ ὄνειρου τῶν σταθερῶν νόμων (ἄρα τῆς ἀποφυγῆς τῆς στάσεως) μετὰ τὸ ἰδανικὸ τῆς δόξας. Νῦν δ' ἴσθι σοὶ τε τοῦθ' ὄσσην τιμὴν φέρει (στ. 306): ἑλληνίδα, δὲν ἀποσυνδέει σὲ καμμία περίπτωση τὴν δικαιοσύνη ἀπὸ τὴν δόξα· μητέρα, δὲν σκέφτεται παρὰ τὴν δόξα τοῦ γιοῦ της· Ἀθηναία, ἀναλαμβάνει πλήρως τοὺς κινδύνους ποὺ ἐνέχει μία τέτοια ἀντίληψη τοῦ κόσμου. Ἡ ἀθηναϊκὴ πατρίδα ἐν γὰρ τοῖς πόνοισιν ἀῖξεται (στ. 323) λέει, προσεγγίζοντας τὶς ἀπόψεις τῆς Πραξιθέας τοῦ χαμένου Ἐρεχθέα³.

Παροτρύνοντάς τὴν νὰ «ξεπεράσῃ» τὴν γυναικεία της θέση καὶ νὰ βοηθήσῃ τὴν ὑπόθεσή τους, οἱ ἱκέτιδες ἀναφέρθηκαν στὴν «κάποια δύναμη» ποῦ

1. Κατὰ τὸν Gamble (*art. cit.*, σελ. 387), ἡ Αἴθρα συγκινεῖται ἐπειδὴ ἀναγνωρίζει μία οὐσιώδη ὁμοιότητα ἀνάμεσα στὴν ἴδια, τὴν εὐτυχισμένη μητέρα, καὶ τὸν Χορὸ, τὶς δυστυχισμένους μητέρες.

2. νόμιμά τε πάσης συγγέοντας Ἑλλάδος (στ. 311). Γιά τοὺς πανελλήνιους ἱεροὺς νόμους, βλέπε ἐπίσης στ. 301, 378 καὶ 526. Κατὰ τὸν Filton (*art. cit.*, σελ. 431), μία παράλληλη ἀνάγνωση αὐτῶν τῶν χωρίων καὶ τῆς περιγραφῆς τοῦ Θεουκυδίδη γιὰ τὸ Δῆλιον ἀποδεικνύει πῶς οἱ νόμοι αὐτοὶ δὲν ἀποτελοῦσαν παρὰ τοὺς «κανόνες τοῦ παιχνιδιοῦ» καὶ δὲν εἶχαν καμμία ἰδεολογικὴ ἀξία (!).

3. Ὁ Grégoire θεωρεῖ ἄλλωστε πῶς ἡ Αἴθρα, ἡ «ἡρωικὴ Ἀθηναία μητέρα», ἔχει πλᾶστεϊ ὡς «un pendant exact» τῆς Πραξιθέας τοῦ χαμένου Ἐρεχθέα («Notice», σελ. 86).

διαθέτει ἡ Αἴθρα: καὶ σοί / τι πάρεστι σθένος (στ. 65-6). Ἡ Αἴθρα ἀντλεῖ τὸ σθένος τῆς ἀπὸ τὴν μητρική τῆς ιδιότητα. Ἡ Ἐκάβη τῆς Ἐκάβης, ἡ Ἀλκμήνη τῶν Ἡρακλειδῶν, οἱ μητέρες τῶν Ἑπτὰ ἐδῶ¹, χρησιμοποιοῦν τὴν φοβερή τους δύναμη, συνέπεια μίας μητρότητας τρελλαμένης ἀπὸ τὸ πένθος, γιὰ νὰ ἀποκαταστήσουν τὴν ἀξιοπρέπεια τῶν νεκρῶν γιῶν τους. Ἀπὸ τὴν πλευρά τῆς, ἡ Αἴθρα δὲν ξεπερνᾷ τὰ πλαίσια ποὺ περιορίζουν τὴν ζωὴ τῶν γυναικῶν στὴν κατεύθυνση τῆς δύναμης, ἀλλὰ στὴν κατεύθυνση τοῦ λόγου: οὐδ' ὡς ἀχρεῖον τὰς γυναῖκας εὖ λέγειν / δείσασ' ἀφήσω τῷ φόβῳ τοῦ μὸν καλὸν (στ. 299-300). Ἐνῶ οἱ ἄλλες τραγικὲς μητέρες πρέπει νὰ ξεπεράσουν τὴν ἀδυναμία ἐνὸς γερασμένου σώματος, ἡ Αἴθρα θέτει στὸν ἑαυτὸ τῆς τὸ καθῆκον (πολὺ πιὸ περίπλοκο) νὰ «ἐφεύρη» ἕναν πολιτικὸ, ἀνδρικό, λόγο. Στὸ προσωπικὸ ἐπίπεδο, ἡ μητέρα παίρνει ἔτσι τὸν ρόλο τοῦ παιδαγωγοῦ ἢ, πολὺ περισσότερο, τοῦ πατέρα, ἐνῶ στὸ πολιτικὸ ἀναλαμβάνει τὸν ρόλο ποὺ σὲ ἄλλα δράματα μὲ ἰκέτες παίζει ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου². Ἡ μητέρα, ποὺ στερεῖται

1. Ὁ Χορὸς προκάλεσε μίαν σειρά ἀπὸ ἐρωτηματικὰ φιλολογικῆς τάξεως, δὲν συζητήθηκε ὅμως ποτὲ ὡς κεντρικὸ πρόβλημα τοῦ δράματος. Ἀποτελούμενος ἀπὸ 15 χορευτές, ὁ Χορὸς ἀντιπροσωπεύει τὶς ἑπτὰ μητέρες, παρ' ὅλο ποὺ καμμία δὲν μπορεῖ λογικὰ νὰ βρισκεται στὴν Ἀθήνα ὡς ἰκέτις. Ἡ Ἰοκάστη εἶναι ἤδη νεκρὴ ἢ Ἀταλάντη, μητέρα τοῦ Παρθενοπαίου, εἶναι μίαν ἐξαιρετικὴ μορφή τοῦ μύθου, τῆς ὁποίας ἡ παρουσία θὰ τραβοῦσε τὴν προσοχὴ κατὰ τρόπο ἐπικίνδυνον γιὰ τὶς ἰσορροπίες τοῦ ἔργου· ἡ μητέρα τοῦ Τυδέα, μίαν Θηβαία, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ βρισκεται ἐνταγμένη σὲ μίαν ὁμάδα Ἀργείων γυναικῶν· ὁ Ἄδραστος δὲν ἀναφέρει τὴν παρουσία τῆς δικῆς του μητέρας· ὅσο γιὰ τὴν μητέρα τοῦ Ἐτεόκλου καὶ τῆς Εὐάδνης, τίποτα στὸ ἐπεισόδιον τῆς αὐτοκτονίας τῆς κόρης τῆς δὲν ἐπιτρέπει νὰ υποθέσουμε πῶς βρισκεται στὴν σκηνή. Πολλοὶ φιλόλογοι θεώρησαν πῶς, καθὼς ὁ ἀριθμὸς τῶν 15 χορευτῶν εἶναι ἀντίθετος μὲ τὴν ἀληθοφάνεια (ἀφοῦ οἱ μητέρες δὲν εἶναι παρὰ μόνον 7), θὰ πρέπει νὰ θεωρήσουμε πῶς συμπληρωνόταν ἀπὸ ὁμάδα θεραπειδῶν (βλέπε Grégoire, «Notice», σελ. 100, σημ. 1). Ὁ C. W. Willink («Euripides, *Supplikes* 71-86 and the Chorus of 'Attendants'», *CQ* 40 (1990) 340-348) ἔκανε τὴν πλέον ἐκκεντρικὴ πρόταση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Χορὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ προσπύλους, ποὺ τραγουδοῦν τὰ σπαρακτικὰ μοιρολόγια τῶν μητέρων, ἐνῶ οἱ μητέρες δὲν εἶναι παρὰ βωβὰ πρόσωπα, ὑπέθεσε δὲ πῶς οἱ ἀκόλουθοι αὐτὲς δὲν εἶναι Ἀργεῖες, παρὰ συνοδοὶ τῆς Αἴθρας!!! Ἡ θέση αὐτὴ δὲν ἐπιδέχεται λογικῆς συζητήσεως. Ὁ ἀριθμὸς ἑπτὰ ἐφαρμόζεται στὸν Χορὸ τῶν μητέρων «ὡς σύμβολο τῆς συλλογικῆς τους ταυτότητας» (Collard, «Introduction», σελ. 18).

2. Ἡ Αἴθρα παίζει ἐδῶ τὸν καθοριστικὸ ρόλο ποὺ στοὺς Ἡρακλείδες ἢ στὶς αἰσχυλικὲς Ἰκέτιδες κρατᾷ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ U. Albini («Euripide e le pretese della retorica», *PP* 40 (1985) 354-360), ἡ λογικὴ τῆς Αἴθρας εἶναι μίαν «ἀρσενικὴν λογικὴν» (σελ. 357). Γιὰ τὸν Burian («Logos and Pathos: The Politics of the *Suppliant Women*», [στὸ *Directions in Euripidean Criticism*, ἐκδ. P. Burian, Ντάραμ 1985, 129-155]), ὁ λόγος τῆς Αἴθρας στηρίζεται σὲ «μίαν περίπλοκην ἀλυσίδα θρησκευτικῶν, πολιτικῶν καὶ προσωπικῶν σχέσεων» (σελ. 135). Τέλος, ὁ G. Paduano, («Inte-

πολιτικῶν δικαιωμάτων, καταφέρνει νὰ κάνη τὸν γιό της ἐνήλικο ἄνδρα¹.

Τὸ πένθος τοῦ Χοροῦ ἐπιτρέπει στὸν Εὐριπίδη νὰ δημιουργήσῃ μία σκοτεινὴ ἀτμόσφαιρα, μία ἀτμόσφαιρα κινδύνου: ἐὰν τὸ πένθος ποδοπατηθῆ, θὰ προσβληθῆ ἡ τάξη τοῦ κόσμου. Τὸ ἔργο παίζεται ἄλλωστε μπροστὰ στὸν ἔλευσίνιο ναὸ τῆς Δήμητρας, ποῦ ὡς σκηNIKὸ δὲν παύει νὰ θυμίζει στὸν θεατὴ πὼς τὸ πένθος τῆς μητέρας δὲν γνωρίζει ὄρια. Οἱ ἄλλες τραγικὲς μητέρες ποῦ ἀναφέραμε καταλήγουν ὄντως στὴν φρικτὴ ἐκδίκηση καὶ οἱ μητέρες τῶν *Ἰκέτιδων* δηλώνουν ἔτοιμες νὰ διαβοῦν τὸ σύνορο ποῦ χωρίζει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὰ ἄγρια ζῶα (στ. 267-68)². Ἡ πενθοῦσα μητέρα: οὐτ' ἐν φθιμένοισιν / οὐτ' ἐν ζῴοισιν [ἀριθμομένη] / χωρὶς δὴ τινα τῶνδ' ἔχουσα μοῖραν (στ. 968-70). Χωρὶς τὴν προστασία ἐνὸς συζύγου, χωρὶς τὸ στήριγμα ἐνὸς γιοῦ καὶ χωρὶς τὴν εὐλογία τῶν θεῶν (στ. 958-59), δὲν ἀνήκει πιά πουθενά. Θέτοντας ἐπομένως ἓνα ὄριο στὴν ἀγριότητα τοῦ μητρικοῦ πόνου, οἱ κοινωνικοὶ νόμοι καταπιέζουν βεβαίως τὸ πένθος³, ἀλλὰ ἐπιτρέπουν στὶς πενθοῦσες μητέρες νὰ διατηρήσουν τὴν ἀνθρώπινη ὑπόστασή τους⁴. Ἀρνούμενος ἀρχικὰ νὰ τις βοηθήσῃ, ὁ Θησέας κινδυνεύει ὄντως νὰ προκαλέσῃ τὴν μητρικὴ ὀργή. Ἀλλὰ, χάρη στὴν παρέμβαση τῆς Αἴθρας, οἱ μητέρες θὰ βροῦν ἱκανοποίηση στὸ αἶτημά τους, θὰ παραλάβουν τὰ πτώματα τῶν γιῶν τους καὶ θὰ ἀποδεχθοῦν τὸν περιορισμὸ τοῦ πένθους ποῦ τοὺς ἐπιβάλλει ὁ νικητὴς πλέον Θησέας, ποῦ, σοφώτερος μὲ τις συμβουλὲς τῆς μητέρας του δὲν ἐπιτρέπει στὸν Χορὸ νὰ δῆ τὰ παραμορφωμένα σώματα τῶν παιδιῶν τους (στ. 942-44). Ἡ σοφία τῆς μητέρας Αἴθρας δίνει τὴν δυνατότητα στὸν παραδειγματικὸ γιό Θησέα νὰ προσφέρει μία πολιτικὴ λύση στὴν ἀπορία τοῦ ἔργου, προσφέροντάς του τὴν πολιτικὴ καὶ ἀνδρική σοφία ποῦ ἔλειπε ἀπὸ τοὺς συνομηλικούς του Ἑπτὰ. Καὶ ὁ σοφὸς τὴν ἰδέα γιὰ τὸν γιό του νὰ θέσῃ ὑπὸ τὸν ἔλεγχο τῶν πολιτικῶν θεσμῶν τὸ πένθος τῶν μητέρων. Ἡ ἐκρῆξη τοῦ μητρικοῦ πένθους ἀποφεύγεται.

interpretazione delle *Supplici* di Euripide», *ASNP* 35 (1966) 193-249) ἰσχυρίζεται, πολὺ ὀρθά, πὼς ἡ μητέρα τοῦ Θησέα «φαινομενικὰ μεσολαβεῖ, ἀλλὰ στὴν πραγματικὴ ἀλήθεια λύνει τὸ πρόβλημα» (σελ. 228).

1. Βλέπε καὶ Zunitz, *op. cit.*, σελ. 7-8: «Ἀκολουθώντας τὴν συμβουλὴ τῆς μητέρας του, ὁ Θησέας πράττει σύμφωνα μὲ τὰ συμφέροντα τοῦ πραγματικοῦ του χαρακτήρα».

2. Τὴν δυσπιστία τῶν κριτικῶν δὲν τὴν ὑπέστησαν μόνον ἡ *Ἀλκμήνη* καὶ ἡ *Ἐκάβη*, ἀλλὰ καὶ οἱ δύστυχες Ἑπτὰ μητέρες: γιὰ τὸν Filton (*art. cit.*, σελ. 449), εἶναι «ὑστερικές», «παράλογες» καὶ δὲν ὑπολογίζουν ὅτι μὲ τὴν ἰκεσία τους φέρνουν τὸ μίσημα τοῦ θανάτου καὶ στὴν Ἀθήνα.

3. N. Logaux, *Les mères en deuil*, Παρίσι 1990, σελ. 45.

4. Γιὰ τὸν M. S. Mirto («Il lutto e la cultura delle madri: le *Supplici* di Euripide», *QUCC* 47 (1984) 55-88), ὑπάρχει σαφὴς διαφορά μεταξὺ τῆς «ἀρχαϊκῆς καὶ παραδοσιακῆς κουλτούρας» τῶν μητέρων καὶ τῆς «νέας κουλτούρας» ποῦ ἐμπνέει τὰ ἄλλα πρόσωπα (σελ. 86-87). Ὅμως, ἡ διάκριση αὐτὴ δὲν εἶναι τόσο σαφὴς, ἀφοῦ κανένας πρόσωπο δὲν ἀμφισβητεῖ ὅτι τὸ αἶτημα τοῦ Χοροῦ εἶναι ὄντως θεμελιωμένο ὡς ἀνθρώπινη ἀξία.

Ὅμως, προκειμένου νὰ ἐπιτύχη τελικὰ στὴν παραινετικὴ τῆς ἀποστολῆς, ἡ Αἴθρα ὄχι μόνο ἐκθέτει τὴν πολιτικὴ τῆς φιλοσοφία, ἀλλὰ φτάνει στὸ ἰκόμα ἐκπληκτικότερο σημεῖο νὰ ἀπορρίψῃ, σχεδὸν περιοριστικὰ, τὰ θρωικὰ κατορθώματα τοῦ ἔφηβου Θησέα καὶ νὰ προκρίνῃ μὲ ἔμφραση τὰ πολιτικὰ ἰδεώδη καὶ τὴν δόξα πού κερδίζεται στὸ πεδίο τῆς ὑπλιστικῆς μάχης:

Ἐρεῖ δὲ δὴ τις ὡς ἀνδρὶα χερῶν,
 πόλει παρὸν σοι στέφανον εὐλείας λαβεῖν,
 δείσας ἀπέστης, καὶ σὺς μὲν ἄγριου
 ἄγωνος ἤψω φῦλον ἀθλήσας πόνον,
 οὐ δ' ἐς κρῖνος βλέψοντα καὶ λόγγης ἰαμὴν
 χρῆν ἐκπνῆσαι δειλὸς ὧν ἐσηρέθης.

[στ. 314-19]

Γιὰ νὰ κατανοήσουμε αὐτὴν τὴν ἐντυπωσιακὴ ἀπόρριψη τῶν ἐφηβικῶν ἀνδραγαθιῶν τοῦ Θησέα¹, θὰ πρέπει νὰ συνειδητοποιήσουμε ὅτι ἡ Αἴθρα δὲν μὴν σὲ ἕναν ἔφηβο, πού πρέπει νὰ ἀγωνιστῇ ἐναντία σὲ τερατώδεις ἀντιπάλους προκειμένου νὰ περάσῃ στὴν ἐνηλικίωση. Μὴν στὸν νέο ἄνδρα πού βρίσκεται ἐπικεφαλῆς τῆς πόλεως καὶ πρέπει νὰ δώσῃ ἐξετάσεις στὴν πολιτικὴ καὶ στὸν ὑπλιστικὸ πόλεμο. Ἐὰν ἡ παρέμβασις τῆς μητέρας ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο στοιχεῖο πού κάνει αὐτὸ τὸ δράμα τόσο «μοναδικόν», ἡ ἡλικία τοῦ Θησέα, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἑπτὰ νεκρῶν συνομηλικῶν του, εἶναι τὸ δεύτερο. Ὁ Θησέας δὲν βρίσκεται πιά στὴν μεταβατικὴ φάσι τῆς ἐφηβείας, ἀλλὰ στὴν φάσι τῆς «ῥιμῆς νεότητος», καὶ πρέπει νὰ ἀποδείξῃ πῶς κατάφερε νὰ ἀποβάλλῃ τὰ ἐπικίνδυνα ἐφηβικὰ χαρακτηριστικὰ πού, ἐὰν συνεχίσουν νὰ καθορίζουν τὴν συμπεριφορὰ τοῦ ἄνδρα καὶ στὴν ἐνήλικη περίοδο τῆς ζωῆς του, μπορούν ἀσφαλῶς νὰ τὸν καταστρέψουν.

Οἱ νεκροὶ Ἄργεῖοι στρατηγοὶ καὶ ὁ Θησέας εἶναι, ὅπως θυμίζει ὁ Χορὸς (στ. 263-64), συγγενεῖς ἀπὸ τὴν μεριά τοῦ Πέλοπα, γάρη σὲς μητέρες τους. Πέρα ἀπὸ τὴν κλητὴ λαμπρὴ καταγωγή, καὶ τὴν συγγένεια, ἡ ἀναφορὰ αὐτῆ ὑπογραμμίζει κυρίως τὴν οὐσιαστικὴ ὁμοιότητα ἀνάμεσα σὲ τοὺς νεκροὺς γιούς καὶ τὸν ζωντανὸ νέο. Οἱ Ἑπτὰ διατηροῦν μέσα σὲς Ἰκέτιδες τὰ «ἄγρια», ὑβριστικὰ καὶ ἐφηβικὰ χαρακτηριστικὰ πού τοὺς εἶχε ἔδῃ προσδώσει ὁ θρωικὸς καὶ ἡ τραγικὴ ἠθογράφησί τους ἀπὸ τὸν Αἰσχύλο. Κι αὐτό, παρ' ὅλο πού ὁ περιφθιμος ἐπατάφιος λόγος πού ἐκφωνεῖ γι' αὐτοὺς ὁ Ἄδραστος², τοὺς παρουν-

1. Γιὰ τὴν ἐξόντωσι, τῆς Κραμμεσσίας κάπρου, στὴν ὁποία ἀναφέρεται ἡ Αἴθρα στὸν στ. 316, βλέπε Βασιλιάνης, XVII, στ. 24 καὶ Πλούταρχος, Θησεῖς, IX· πρβ. Collard, ad c.

2. Γιὰ τὸν συνδυασμὸ στοιχείων ἀπὸ τὴς ἰδιωτικῆς κληδεῖς καὶ ἀπὸ τὴς δημόσιες τιμῆς σὲς Ἰκέτιδες, βλέπε J. E. G. Whitehorne, «The Dead as Spectacle in Euripides»

σιάζει ως υποδείγματα πολιτῶν¹. Πολύ περισσότερο από μία άσκηση είρωνείας, ό λόγος του "Αδραστου φωτίζει τις «έφηβικές διαστροφές» τῶν Έπτά, όχι μόνο στο επίπεδο τῆς πολεμικῆς συμπεριφορᾶς (όπως συμβαίνει στους Έπτά του Αισχύλου, που τὸ εὐριπίδειο δράμα προϋποθέτει και σχολιάζει², ἢ στις Φοίνισσες του Εὐριπίδη³), αλλά στο πολιτικό επίπεδο⁴. Οί Έπτά δὲν

Bacchae and Supplices) (*Hermes* 114 (1986) 59-72), σελ. 68-69. Για τὸν ἐπιτάφιο λόγο του "Αδραστου, βλέπε C. Collard, «The Funeral Oration in Euripides' *Supplices*», *BICS* 19 (1972) 39-53.

1. Για τὸν E. L. Wheeler, («The General as Hoplite», σελ. 137, στο *Hoplites. The Classical Greek Battle Experience*, εκδ. V. D. Hanson, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 1991, 121-170), οί περιγραφές τῶν Έπτά (στ. 161-62 και 861-917), ἐὰν συνδυαστοῦν, δίνουν τὴν εἰκόνα του ἰδανικοῦ στρατηγοῦ. Τὸ γεγονός εἶναι πῶς, μέσα στις *Ίκέτιδες*, τὰ πράγματα εἶναι τελικά πολὺ πιὸ περίπλοκα. Εἶναι χαρακτηριστικό πῶς ὁ Θηβαῖος κήρυκας δὲν διστάζει νὰ βάλῃ στὴν ἴδια μοῖρα τὴν θεϊκὴ τιμωρία του Καπανέως, που κεραυνοβολήθηκε ἀπὸ τὸν Δία τὴν στιγμή που ἡ πολεμικὴ του λύσσα πῆρε τὴν μορφή τῆς Θεομαχίας, και τὸν θάνατο του Ἀμφιάραου, του μάντη τὸν ὁποῖο κατάπιε αἰφνίδια ἓνα βάραθρο τραβώντας τον στα σπλάγχνα τῆς γῆς (στ. 496-501). [Για τὸν θάνατο του Καπανέως και τὸν στίχο 860, βλέπε J. T. Hooker, «Euripides, *Supplices* 860», *SO* 47 (1972) 64-65. Για τὸν θαυμαστὸ θάνατο του Ἀμφιάραου, βλέπει Ὀδύσσεια, ο, στ. 247· Πίνδαρος, Ὀλυμπιονίκος VI, στ. 21· Ἀπολλόδωρος, III, 6, 7, 8· Παισανίας, II, 23, 2 και IX, 8, 3 και 19, 4· πρβ. L. Legras, *Les légendes thébaines dans l'épopée et la tragédie grecques*, Παρίσι 1905, σελ. 79]. Ὁ Θεσέας ἀντίθετα, κατήγορος τῆς νεανικῆς λύσσας ἀλλὰ παραδειγματικὸς νέος ὁ ἴδιος, ἀναγνωρίζει στα πτώματα τῶν Έπτά τὰ σημάδια τῆς ἀνδρείας τους (εἶδον γὰρ αὐτῶν κρεσσον' ἢ λέξαι λόγω / τολμήμαθ', στ. 844-45) και ζητᾶ ἀπὸ τὸν "Αδραστο μία ἔκθεση στο ὕφος τῶν ἐπιτάφιων λόγων για τις ἀρετὲς τῶν νεκρῶν: πόθεν ποθ' οἶδε διαπρεπεῖς εὐψυχία / θνητῶν ἔφουσαν (στ. 841-42).

2. Ἐνα πρόχειρο παράδειγμα: τὸ «εὐπροσήγορον στόμα» του Καπανέως (στ. 869) εἶναι σαφῶς μία εἰρωνικὴ ἀνατροπὴ του χαρακτηρισμοῦ «στόμαργος» που του ἀποδίδει ὁ Αἰσχύλος (*Έπτά*, στ. 444). Βλέπε Fitton, *art. cit.*, σελ. 437.

3. Για τὴν παρουσίαση τῶν Έπτά στους *Έπτά ἐπὶ Θήβας*, βλέπε P. Vidal-Naquet, «Les boucliers des héros: Essai sur la scène centrale des *Sept contre Thèbes*», στο J.-P. Vernant & P. Vidal-Naquet, *Mythe et tragédie* II, Παρίσι 1986, σελ. 115-147· για τὴν ἀνατροπὴ τῆς αἰσχύλιας συμμετρικῆς περιγραφῆς στις Φοίνισσες του Εὐριπίδη, βλέπε H. Patrikiou, *Structure et fonction dramatique des classes d'âge dans la société tragique d'Euripide*, διδακτορικὴ διατριβή, Ε.Η.Ε.Σ.Σ., Παρίσι 1998, σελ. 770-777.

4. Για τις «πολιτικὲς» ἀρετὲς τῶν Έπτά, βλέπε Zuntz, *op. cit.*, σελ. 23 («The hero had to give way to the good citizen»)· Collard, *art. cit.*, σελ. 44-45· Conacher *art. cit.*, σελ. 24· H. D. F. Kitto, «The *Rhesus* and Related Matters», *YCIS* 25 (1977), 317-350 (εἰδικὰ σελ. 332)· Fitton, *art. cit.*, σελ. 437 («Euripides [...] has wickedly taken these ancient monsters and fitted them into a hallucinatory picture of bourgeois ideals»)· di Benedetto, *op. cit.*, σελ. 169· M. H. Shaw, «The ἦθος of Theseus in the *Suppliant Women*», *Hermes* 110 (1982) 3-19 (εἰδικὰ σελ. 12) και A. Michelini, «Political Themes in Euripides' *Suppliants*», *AJPh* 115 (1994) 219-252 (εἰδικὰ σελ. 242).

παρουσιάζονται ἐδῶ ὡς μία ομάδα ἄγριων πολεμιστῶν, ἀλλὰ ὡς μία συντροφιά Ἰππολύτων πολιτῶν¹. Ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα στοὺς δύο αὐτοὺς ὅρους εἶναι προφανής: ὁ κυνηγὸς πὺ ἀπομονώνεται στίς συνοριακές περιοχές καὶ ἀρνεῖται τοὺς πολιτικούς θεσμούς καὶ τίς πολιτικές διαδικασίες δὲν μπορεῖ, ἀσφαλῶς, νὰ διεκδικήσῃ τὸν τίτλο τοῦ πολίτη. Οἱ Ἑπτὰ ὅμως, ἀντίθετα, κατέλαβαν τὸν πολιτικὸ χῶρο χωρὶς προηγουμένως νὰ ἔχουν ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τίς ἐφηβικές (αἰππολυτικές) πλευρές τῆς νεανικῆς τους προσωπικότητας. Ἀπὸ τὴν παραβίαση αὐτῆ τοῦ μόνο ἀποτέλεσμα πὺ μποροῦσε νὰ προκύψῃ ἦταν ἡ σύγχυση, ἡ ἔγνια, τὸ πένθος. Ἄγριοι νέοι, οἱ Ἑπτὰ κινδύνεψαν τελικὰ νὰ γίνουν βορὰ τῶν θηρίων (στ. 47 καὶ 282)².

Πρὶν ἀκόμα ἡ Αἴθρα τοῦ ὑποδείξει ὅτι οἱ ἐφηβικοὶ τοῦ ἄθλοι τοῦ προσέφεραν ἀπλῶς μία φήμη ἐντελῶς προσωπική, ἐνῶ ὁ πραγματικὰ ἀνδρικός τρόπος νὰ διεκδικῆ κανεὶς τὴν δόξα εἶναι τὸ νὰ τὴν ἐπιδιώκῃ χάριν τῆς πόλεως³, ὁ νεαρὸς βασιλιάς τῆς Ἀθήνας εἶχε ἤδη κατηγορήσει τὴν ἀφροσύνη τῶν νέων πὺ, φθείροντες ἀστούς, ἐνδιαφέρονται μόνον νὰ κερδίσουν μέσα ἀπὸ τοὺς πολέμους τὴν προσωπική τους δόξα (τιμώμενοι / χαίρουσι πολέμους, στ. 232-37). Γιὰ τὴν κοινωνία τῆς κλασσικῆς Ἑλλάδας, πὺ εἶχε ὀριστικὰ ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὴν «πολεμικὴ λειτουργία» καὶ τὴν στρατιωτικὴ ἐξειδίκευση, τὸ κυνήγι τῆς δόξας δὲν μπορεῖ νὰ λάβῃ ἄλλον χαρακτηρισμὸ ἀπὸ αὐτὸν τῆς ὕβρεως⁴. Ὁ Θησεάς, πὺ ποτὲ ὡς τώρα δὲν διεξῆγε ἕναν πραγματικὸ πόλεμο, ὀρίζεται ἐξ ἀρχῆς ὡς καλλίνικος (στ. 113) καὶ ὡς ἀλκιμώτατον κῆρα (στ. 163), θὰ χρειαστῆ

1. Πιὸ κοντὰ στὸν Ἰππόλυτο, ὁ Ἰππομέδων ἦταν ἕνας «παῖς» πὺ ἀπέρριπτε τίς ἀπολύσεις τῶν Μουσῶν καὶ, ἀναζητώντας τὸ ἀνδρεῖον, ἐπιδιδόταν στὸ κυνήγι, τὴν ἵππασία καὶ τὴν τοξοβολία, ἂν καὶ, ἀντίθετα ἀπὸ τὸν Ἰππόλυτο, μοναδική του φιλοδοξία ἦταν νὰ φανῆ χρήσιμος στὴν πόλη (στ. 881-87). Γιὰ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰππομέδοντος (= κύριος τῶν ἵππων), βλέπε Collard, *ad v.* 881.

2. Γιὰ τὴν «εἰρωνικὴ» περιγραφή τοῦ Καπανέως, τοῦ κατ' ἐξοχὴν ὕβριστῆ ἥρωα, πὺ ἐδῶ ἐπαινεῖται γιὰ τὴν σωφροσύνη του, βλέπε Conacher (*art. cit.*, σελ. 24) καὶ Fitton, (*art. cit.*), γιὰ τὸν Gamble (*art. cit.*, σελ. 404), οἱ ἀντιφάσεις αὐτὲς ἀποκαλύπτουν κυρίως τὴν ἐγγενῆ ἀντιφατικότητα «πὺ εἶναι φανερὴ σὲ κάθε πλευρὰ τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς» πρβ. di Benedetto, *op. cit.*, σελ. 169 καὶ A. Michélini, *art. cit.*, σελ. 242.

3. Ἐρεῖ δὲ δὴ τίς ὡς ἀνδρὶα χερῶν, / πόλει παρόν σοι στέφανον εὐκλείας λαβεῖν, / δείσας ἀπέστης (στ. 314-16). Παραθέτουμε τὴν μετάφραση τοῦ Grégoire ὡς δείγμα παραποίησης τοῦ νόηματος: «D'ailleurs, que dirait-on? Que ton bras sans vigueur ne voulut point cueillir la palme de la gloire, et que tu reculas, par peur». Ὁ διακεκριμένος μεταφραστὴς τῶν ἐκδόσεων Budé δὲν μεταφράζει καθόλου στὰ γαλλικὰ τὸν ὄρο πὺ, ὅπως φαίνεται, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κατανοήσουμε ἀκριβῶς τὸν ἄκρως πολιτικὸ χαρακτήρα τοῦ λόγου τῆς Αἴθρας, τὸν ὄρο πόλει.

4. Βλέπε F. Vian, «La fonction guerrière dans la mythologie grecque», *passim*, στὸ *Problèmes de la Guerre en Grèce ancienne*, ἐκδ. J.-P. Vernant, Παρίσι-Χάγη 1968, 53-68, καὶ εἰδικὰ γιὰ τίς Ἰκέτιδες, A. N. Michélini, *art. cit.*, σελ. 220).

δμως να αποδείξει του λόγου το αληθές, δηλαδή να αποδείξει ότι, γενναίος όταν πρόκειται να δαμάσει ένα άγριο θηρίο, μπορεί να είναι εξίσου γενναίος και όταν πρόκειται να «άντικρύση καταπρόσωπο» (όπως κάθε όπλιτης) «τις περικεφαλαίες και το σίδερο τῶν δοράτων» (στ. 314-19). 'Ο νέος άνδρας που καταγγέλλει τήν νεανική αναιδεια και το νεανικό θράσος τῶν Έπτά, πρέπει να αποδείξει τήν δική του σωφροσύνη¹, δηλαδή τήν Ικανότητά του να μὴν καταλαμβάνεται από τόν «πανικό φόβο», αλλά και να μὴν παρασύρεται από τήν λύσσα για προσωπική ανάδειξη στην μάχη².

Κοῦρος ὁ ἴδιος (στ. 54 και 356), ἀφοῦ ὁ Εὐριπίδης τοῦ ἀποδίδει αὐτόν τόν ἀρχαϊκό ὄρο, λές για να μετρήσει τήν ἀνδρεία του με βάση τὸ σταθερὸ ὁμηρικὸ πρότυπο, ὁ Θησέας θὰ ὀδηγήσει ἕναν στρατὸ ἀποτελούμενο ἀπὸ λεκτοὺς κόρους (στ. 356): ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς μᾶς θυμίζει μᾶλλον τὰ ἐπίλεκτα σώματα ἐφήβων πὸν στήν κλασσικὴ ἐποχὴ συγκροτοῦσαν οἱ πόλεις³, παρὰ μία κανονικὴ

1. Για τὸν δραματικὸ χαρακτήρα τοῦ Θησέα, βλέπε ἀφ' ἑνὸς αὐτοὺς πὸν τὸν ἐρμήνευσαν ὡς περίπλοκο πρόσωπο, ὅπως ὁ P. Vellacott (*Ironic Drama*, Καθημερινὴ 1975, σελ. 30: «in one aspect we see courage, generosity and reverence for principle; in the other, complacency, self-worship, self-deception and a readiness to evade the issue»). ὁ Grégoire («Notice», σελ. 87-88) και ὁ Paduano (*art. cit.*), πὸν βάζουν τὸν Θησέα στὸ κέντρο τῶν ἀναλύσεων του τοῦ δράματος· ὁ Shaw (*art. cit.*, σελ. 6: «his character is shown to be an integration of the qualities of young and old, courage and counsel»). ἡ Michellini (*art. cit.*, σελ. 232) ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκείνους για τοὺς ὁποίους ἡ σκηναϊκὴ συμπεριφορὰ του δὲν συνάδει με τὸν γενικὸ τόνο τοῦ ἔργου, πὸν ἀποτελεῖ «ἐγκώμιο τοῦ πατριωτισμοῦ». Μεταξὺ αὐτῶν τῶν τελευταίων, βλέπε π.χ. τὸν Fitton (*art. cit.*, σελ. 430, για τὸν ὁποῖο ὁ Θησέας εἶναι «cold, -even sarcastic, punctilious, superstitious, anxious to parade his comforting cosmic vision and to moralise when action is necessary»), ἢ τὸν B. S. Strauss (*Fathers and Sons in Athens. Ideology and Society in the Era of the Peloponnesian war*, Λονδίνο 1993, σελ. 115, για τὸν ὁποῖο ὁ Θησέας εἶναι ἕνας «questionable hūro [...] disrespectful of age [...] egotist, highly sensitive to his own reputation. As a democrat, he reveals a not so secret authoritarian fantasy»).

2. 'Ο M. Detienne παρατηρεῖ ὀρθὰ πῶς ἡ στρατιωτικὴ σύγκρουση στοὺς Έπτά ὀργανώνεται γύρω ἀπὸ τήν θεμελιώδη ἀντίθεση μεταξὺ τῆς πολεμικῆς furor και τῆς ὀπλιτικῆς σωφροσύνης («La phalange: problèmes et controverses», σελ. 126, στὸ *Problèmes de la Guerre en Grèce ancienne*, ἐκδ. J.-P. Vernant, Παρίσι-Χάγη 1968, 119-142).

3. Τέτοια σώματα συναντοῦμε στήν Ἰλιάδα (Θουκυδίδης, II, 25, 3)· στὸ Ἄργος (Ἡρόδοτος, I, 82· Θουκυδίδης, V, 67· Πausanias, II, 20, 1-2 και 38, 4-5· και Διόδωρος, XII, 75)· στήν Σπάρτη (Ἡρόδοτος, I, 82· VI, 81· VII, 205 και IX, 64, και Θουκυδίδης, IV, 70)· στήν Θήβα (Διόδωρος, XII, 70 και Πλούταρχος, *Ηελοπίδας*, XVIII—XIX). Για τὰ ἐπίλεκτα αὐτὰ σώματα τῶν κλασσικῶν πόλεων πὸν, ἐνῶ πολεμοῦν πεζά, ὅπως και οἱ ὀπλίτες, φέρουν ὀνομασίες πὸν θυμίζουν τὸ ἀριστοκρατικὸ παρελθόν (Ἡνίοχοι και Παραβάται στήν Θήβα, Ἰππῆς στήν Σπάρτη), βλέπε Detienne, *art. cit.*, σελ. 134-135. Στήν δημοκρατικὴ Ἀθήνα, βρίσκουμε σώματα λογάδων τὸ 479 π.Χ., στήν μάχη τῶν Πλαταιῶν, ἀλλά και στήν διάρκεια τῆς πολιορκίας τῶν Συρακουσῶν. 'Ο σύνδεσμος μεταξὺ τοῦ θεσμοῦ τῆς ἐφηβείας και τῶν ἐπιλεκτῶν αὐτῶν σωμάτων εἶναι προφανὴς στίς περισσότερες πόλεις.

στρατιὰ ὀπλιτῶν συγχροτημένη ἀπὸ τὸ σύνολο τοῦ μάχιμου πληθυσμοῦ. Αὐτοὶ οἱ λεκτοὶ κόροὶ χαρακτηρίζονται ἐπίσης κῶμος ἀσπίδοφόρος (στ. 390): ἡ «χαρούμενη συντροφιά πού φέρει ἀσπίδες» βρίσκεται ἤδη συγκεντρωμένη κοντὰ στὸ ἱερὸ πηγάδι τῆς Ἐλευσίνας πού ὀνομάζεται, κατὰ τρόπον ἄκρως χαρακτηριστικόν, Καλλίχορος (στ. 392· πρβ. στ. 619¹). Κι ὁμως, λίγους στίχους πιὸ κάτω, ὁ στρατὸς αὐτὸς τῶν ἐφήβων πού δανείστηκαν τὴν ἀσπίδα τοῦ ὀπλίτη, θὰ μεταμορφωθῆ σὲ φάλαγγα ὀπλιτῶν καὶ θὰ πολεμήσῃ ἀκολουθώντας τοὺς πιὸ ἀσθηροὺς κανόνες τοῦ πολέμου τῶν ἐνηλίκων. Στὸ δεύτερο ἐπεισόδιον, ὁ Θησεὺς πρέπει, πρὶν βγῆ στὴν μάχη, νὰ κερδίσῃ τὸν ἰδεολογικὸ πόλεμο τῆς δημοκρατίας ἐναντία στὸν Θηβαῖο ἐκπρόσωπο τῆς τυραννίας². Νικητὴς σ' αὐτὴν τὴν πρώτη ἀναμέτρηση μὲ τὸν πολιτικὸ του ἐχθρὸ καὶ ξεκινώντας νὰ συναντήσῃ τὸν στρατιωτικὸ ἐχθρὸ του στὴν μάχη, ὁ γιὸς τῆς Αἴθρας ἀπευθύνεται πλέον στοὺς «ἄνδρες ὀπλίτες»: ἄνδρι ὀπλίτην ἀρμάτων τ' ἐπεμβάτην (στ. 585). Ἡ μάχη πού θὰ διευθύνῃ μπροστὰ στὶς πύλες τῆς Θήβας αὐτὸς πού τώρα ἀποκαλεῖται παῖς κλεινὸς Αἰγέως (στ. 656) περιγράφεται ὡς ὑπόδειγμα ὀπλιτικῆς μάχης³. Κι ὁ νεαρὸς στρατηγὸς γίνεται μοναδικὸ τραγικὸ ὑπόδειγμα συνδυασμοῦ ἐνηλικίης σωφροσύνης καὶ νεανικῆς γενναιότητος⁴.

¹ Ο Detienne (*art. cit.*, σελ. 135, σημ. 86 καὶ 87) καὶ ὁ Vidal-Naquet («Retour au chasseur noir», σελ. 241, στὸ J.-P. Vernant & P. Vidal-Naquet, *La Grèce ancienne*, 3. *Rites de passage et transgressions*, Παρίσι 1992, 215-251) δέχονται αὐτὴν τὴν σχέση γιὰ κάποιες κρητικὲς πόλεις (ἀκολουθώντας τὸν Ἐφορο, *FrGrH* 70 F 149), γιὰ τοὺς Ἴππῆς τῆς Σπάρτης (ἀκολουθώντας τὸν H. Jeanmaire, *Couroi et Couretes. Essai sur l'éducation spartiate et sur les rites d'adolescence dans l'antiquité hellénique*, Λίδη 1939, σελ. 500, πού ἀποδεικνύει τὴν ἐξάρτηση αὐτοῦ τοῦ σώματος ἀπὸ τὸν θεσμὸ τῆς κρυπτίας), γιὰ τὸν Ἱερὸ Λόχο τῆς Θήβας καὶ γιὰ τοὺς χίλιους Λογάδες τοῦ Ἄργου, πού, σύμφωνα μὲ τὴν μαρτυρία τοῦ Θουκυδίδου (II, 25, 3), ἐπιλέγονταν μεταξὺ τῶν νεωτέρων, δηλαδὴ τῶν ἐφήβων.

37. Γιὰ τὸ πηγάδι αὐτό, βλέπε Collard, *ad v.* 392, ὁ ὁποῖος ὁμως δὲν σχολιάζει τίς «χορικὲς» συνδηλώσεις τοῦ τοπωνυμίου.

38. Γιὰ τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Θησεῖα, βλέπε Collard, *comm.*, σελ. 212 καὶ Michelini, *art. cit.*, σελ. 236-237.

39. Γιὰ τὸν ρεαλισμὸ τῆς περιγραφῆς τῆς μάχης, βλέπε Goossens (*op. cit.*, σελ. 418), F. Vian (*Les origines de Thèbes. Cadmos et les Spartes*, Παρίσι 1962, σελ. 193), di Benedetto (*op. cit.*, σελ. 167-168) καὶ Fitton (*art. cit.*, σελ. 455). Γιὰ τὸ πρῶτο μέρος τῆς μάχης, πρβ. ἐπίσης C. Collard, «Notes on Euripides' *Suppliques*», *CQ* 13 (1963) 178-187 (εἰδικὰ σελ. 178-182).

40. Πρβ. Shaw (*art. cit.*, σελ. 10)· di Benedetto (*op. cit.*, σελ. 168) καὶ Burian (*art. cit.* σελ. 143). Ἐχει πολὺ ἐνδιαφέρον τὸ γεγονὸς ὅτι στὴν τελικὴ φάση τῆς μάχης ὁ Θησεὺς, ἀφοῦ πλέον ἔχει ἀποδείξει τὴν σοφία καὶ τίς γνώσεις του σὲ θέματα στρατηγικῆς, παίρνει στὰ χέρια του τὸ ρόπαλο (ὄπλισμα, στ. 714), τὸ ὁποῖο εἶχε ἀρπάξει ἀπὸ τὸν Περιφήτη, τὸν ληστὴ τῆς Ἐπιδαύρου. Ἀφοῦ ἀπέδειξε τίς ὀπλιτικὲς του ἰκανότητες, ἐντάσσει στὴν πολεμικὴ συμπεριφορά του ἓνα στοιχεῖο τοῦ δοξασμένου ἐφηβικοῦ του παρελθόντος.

Ἡ νίκη τοῦ Θησέα θὰ σηµάνη ὁµως τὴν διάλυση τοῦ ζεύγους μητέρας - γιοῦ, ἀφοῦ ἡ Αἴθρα δὲν ξαναεμφανίζεται στὴν σκηνή. Ἡ διάλυση αὐτὴ δηλώνει τὸ ὀριστικὸ πέρασμα τοῦ Θησέα στὸν κόσµο τῶν ἐνήλικων ἀνδρῶν, στὸν ὁποῖο ἡ ταυτότητά του δὲν ἐπιδέχεται πλέον ἄλλον προσδιορισµὸ ἀπὸ τὸν πατρωνυµικὸ τοῦ «ἐνδοξοῦ γιοῦ τοῦ Αἰγέα». Τὸ πέρασμα αὐτὸ σηµαδεύεται ἀπὸ δύο πράξεις. Ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι προσκαλεῖ τὸν Ἄδραστο νὰ ἐκφωνήσῃ ἕναν «ἐπιτάφιο λόγον», γιὰ νὰ διδάξῃ τοὺς νέους τῆς Ἀθήνας τὶς ἰδιαίτερες ἀρετὲς τῆς νεότητος. Καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ἐπιβάλλει στὸν χορὸ τῶν μητέρων τοὺς κανόνες τοῦ πένθους ποὺ ὀρίζει ἡ πόλη. Οἱ πρωτοβουλίες αὐτὲς ἀποδεικνύουν τὴν ριζικὴ ἀλλαγὴ ποὺ ὑπέστη ὁ Θησέας: ὁ νεαρὸς πρῶην κατῆγορος τῶν νέων, ὄντας τώρα ὁ ἴδιος ἱκανὸς νὰ ἐλέγξῃ τὶς ἀρνητικὲς πλευρὲς τους, ἀναγνωρίζει τὶς ἰδιάζουσες ἀρετὲς τῆς νεότητος· ὁ γιὸς ποὺ βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τῆς μητέρας του, ἀναλαμβάνει τὴν προστασία τῆς μητρότητος καὶ τὸν ἔλεγχο τῶν ἄγριων καὶ ἐπικίνδυνων ἐκδηλώσεών της.

II. Ἡ περίπτωση τοῦ Ἰππόλυτου

Στὶς Ἰκέτιδες εἶδαµε ἤδη µία ἀποψη τοῦ Θησέα τὴν ὁποία «κατασκευάζει» ὁ Εὐριπίδης, ἀναδιοργανώνοντας τὸ ὑλικὸ τῆς ἐπίσηµης βιογραφίας, προκειµένου νὰ «ἀπαντήσῃ» στὶς ἰδεολογικὲς ἀνάγκες τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰῶνα καὶ τῆς δημοκρατίας. Στὸν Ἰππόλυτο θὰ δοῦµε µία ἄλλη, ἐπίσης καινοφανῆ, ἀποψη τοῦ ἥρωα, γιὰ τὴν κατασκευὴ τῆς ὁποίας ὁ Εὐριπίδης χρησιμοποιοῦ δύο κατηγορίες μυθικοῦ ὑλικοῦ: ἀφ' ἑνός, τὸ παραδοσιακὸ ὑλικὸ, ἀναθεωρηµένο καὶ διορθωµένο, τοῦ παιδοκτόνου πατέρα· ἀφ' ἑτέρου, τὸ βιογραφικὸ ὑλικὸ τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας τοῦ Θησέα, εἰδωµένο ὁµως μέσα ἀπὸ µία προοπτικὴ «βιολογικοῦ» χρόνου, ἀφοῦ ὁ Θησέας εἶναι ἐδῶ ἕνας μεσήλικας πατέρας, στὸ τέλος τῆς ἡρωικῆς του καριέρας.

Ἀπέναντι στοὺς γιούς ποὺ, νέοι καὶ εἰς ἀναζήτησιν µίας διαρκῶς διαφεύγουσας ταυτότητος, σκοτώνουν (εἴτε συνειδητὰ εἴτε «κατὰ λάθος») τοὺς γονεῖς τους, ὁ µῦθος τοποθέτησε τὶς ἀπειλητικὲς φιγούρες τῶν πατέρων ποὺ σκοτώνουν τοὺς γιούς τους. Ἀπὸ τὸν Οὐρανὸ καὶ τὸν Κρόνο τῆς Θεογονίας ὁµως μέχρι τὸν Λάιο ποὺ ἐκδιώκει τὸν Οἰδίποδα καὶ τὸν Οἰδίποδα ποὺ καταριέται τοὺς γιούς του στὴν τραγωδία, ἡ διαδροµὴ ὑπῆρξε μακριὰ καὶ οἱ διαδοχικὲς ἐπεξεργασίες τοῦ μυθικοῦ ὑλικοῦ βαθυτάτες¹. Οἱ τραγικὲς ἐκδοχὲς αὐτῶν τῶν

Γιὰ τὸ θέµα τῆς ἀνδρείας τῶν νέων στὶς Ἰκέτιδες, βλέπε Shaw (*art. cit.*, σελ. 5)· Burian (*art. cit.*, σελ. 143) καὶ Michellini (*art. cit.*, σελ. 221).

1. «... in un certo senso tutta la tragedia greca, celebrando un agire umano quando limitato, quando devastato dal divino, celebra un'opposizione tra paternità e filialità» (G. Paduano, «Drammaturgie della paternità», *SIFC* 4 (1986) 172-182, εἰδικὰ σελ. 172).

«παιδαγωγικῶν») μύθων δὲν μιλοῦν πλέον τόσο γιὰ τὸ πατρικὸ κῦρος, ὅσο γιὰ τὴν ἴδια τὴν ταυτότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Θησεύς τοῦ Ἰππόλυτου μᾶς δίνει ἓνα παράδειγμα αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς προοπτικῆς. Γιὸς ἐνὸς θνητοῦ καὶ ἐνὸς θεοῦ, ὁ παραδειγματικὸς ἔφηβος ποὺ ἔγινε πατέρας χωρὶς νὰ λύσῃ προηγουμένως τὴν συγκρουσιακὴν σχέσιν του μετὰ τοὺς δικούς του πατέρας, σκοτώνει τὸν γιό του γιὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν θεϊκὴν του καταγωγὴν.

Ἐπεὶ δὲ Θησεύς Κεκροπίαν λείπει χθόνα,
 μίασμα φεύγων αἵματος Παλλαντιδῶν,
 καὶ τήνδε σὺν δάμαρτι ναυστολεῖ χθόνα,
 ἐνιαυσίαν ἔκδημον αἰνέσας φυγὴν,...

[στ. 34-7]

Ἐξόριστος γιὰ ἓναν χρόνο, προκειμένου νὰ ἐξαγοράσῃ τὸν φόνο τῶν Παλλαντιδῶν, ὁ Θησεύς ἔχει, πρὶν κἂν ἀρχίσῃ τὸ ἔργο, ἐπιστρέψῃ στὰ γεγονότα τῆς ἐφηβείας του καὶ ὑφίσταται ἤδη τὴν τιμωρία ποὺ θὰ ἐπιβάλλῃ στὸν γιό του. Τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἀπουσίας στὸ «διοικητικὸ» ἐπίπεδο εἶναι ἄκρως σημαντικὸ, ἀφοῦ ἡ Τροϊζήνα καταλήγει νὰ κυβερνᾶται ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ δὲν εἶναι πιά ἢ δὲν εἶναι ἀκόμη σὲ θέση νὰ ἀσκήσουν τὴν ἐξουσία. Ὅπως καὶ ἡ Ἰθάκη τῆς Ὀδύσσειας¹, ἡ Τροϊζήνα «δικικεῖται» ἀπὸ ἓναν γέροντα, τὸν Πιθέα, ἀπὸ μία γυναῖκα, τὴν Φαίδρα, καὶ ἀπὸ ἓναν ἀνήλικο καὶ νόθο γιό, τὸν Ἰππόλυτο. Γιὰ τὴν Ἰθάκη, ἡ ἐπιστροφή τοῦ Ὀδυσσεῆ θὰ σημάνη τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξης. Ἡ τραγικὴ κοινωνία δὲν ἔχει, ἀντιθέτως, ποτὲ τέτοια τύχη. Στὴν ἀκυβέρνητη πολιτεία τῆς Τροϊζήνας, ἡ ἐπιστροφή τοῦ ἐξόριστου βασιλιᾶ ὄχι μόνον δὲν θὰ φέρῃ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξης, ἀλλὰ θὰ πυροδοτήσῃ τὴν ὀλοκληρωτικὴν διάλυσιν τῶν δεσμῶν μετὰ τὸν γονέων καὶ τέκνων.

Καὶ τὸν μετὰ ἡμῖν πολέμιον νεανίαν
 κτενεῖ πατὴρ ἀραΐσιν, ἅς ὁ πόντιος
 ἀναξ Ποσειδῶν ὠπασεν Θησεῖ γέρας,

[στ. 43-5]

Ὁ ἐνοποιητὴς τῆς Ἀττικῆς², ὁ πρῶτος τῶν μεταρρυθμιστῶν, τῶν ὁποίων οἱ πολιτικὲς πρωτοβουλίες κατέληξαν σὲ αὐτὸ ποὺ στὴν Ἀθήνα τοῦ 5ου αἰῶνα ὀνόμαζαν *πάτριον πολιτεία*³, ὁ ἔφηβος ποὺ τὰ κατορθώματά του κοσμοῦ-

1. P. Vidal-Naquet, «Valeurs religieuses et mythiques de la terre et du sacrifice dans l'Odyssee», σελ. 47 (στὸ *Le chasseur noir*, 2η ἐκδ., Παρίσι 1983, σελ. 39-68).

2. Γιὰ τὸν συνοικισμό, βλέπε Πλούταρχος, *Θησεύς*, XXIV-XXV.

3. Βλέπε Ἀριστοτέλης, *Ἀθηναίων Πολιτεία*, II καὶ Πλούταρχος, *Θησεύς*, XXV. Τὸ ξαναπλάσιμο τῆς μυθικῆς μορφῆς τοῦ Θησεῦ προκειμένου νὰ πάρῃ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ αθημοκράτη βασιλεῦς πραγματοποιεῖται κατὰ μείζονα λόγο πάνω στὴν τραγικὴ σκηνὴ τοῦ ἀττικοῦ θεάτρου (βλέπε N. Loraux, «Cité Grecque. Le mythe dans la cité. La politique

σαν τὰ μνημεῖα τῆς πόλης καὶ μνημονεύονταν στὶς γιορτὲς τῶν Ὀσχοφορίων¹,

athénienne du mythe», σελ. 208 (στὸ *Dictionnaire des Mythologies et des religions des sociétés traditionnelles et du monde antique*, ἐκδ. Y. Bonnefoy, Παρίσι 1981, τ. 1, σελ. 203-209)· πρβ. Ch. Dugas, («L'évolution de la légende de Thésée», *REG* 56 (1943) 1-24), ὁ ὁποῖος σημειώνει: «c'est comme le modèle du chef d'État que la tragédie nous le représente» (σελ. 21)· J. K. Davie, «Theseus the King in Fifth-Century Athens», *G&R* 29 (1982) 25-34· W. R. Agard, «Theseus — a National Hero», *CJ* 24 (1928) 84-92· R. Goossens, «Périclès et Thésée», *BAGB* 35 (1932) 9-40· καὶ P. Lénéque & P. Vidal-Naquet, *Clisthène l'Athénien. Sur la représentation de l'espace et du temps en Grèce de la fin du VIe siècle à la mort de Platon*, 3η ἐκδ., Παρίσι 1983, σελ. 118-121. Γιὰ μία πληρέστερη ἀνάλυση τῆς λειτουργίας τῆς «συμβολικῆς ἡρωοποίησης μέσα στὴν ἱστορία», βλέπε Cl. Calame, *Thésée et l'imaginaire athénien. Légende et culte en Grèce antique*, Λωζάνη 1990, σελ. 397-450. Γιὰ τὴν παρουσία τοῦ Θησέα στὴν σκηνὴ τοῦ 5ου αἰῶνα, βλέπε Strauss, *op. cit.*, σελ. 109.

45. Γιὰ τὴν θέσπιση τῶν Πυανοφίων, τῶν Κυβερνησίων, τῶν Ὀσχοφορίων καὶ τῶν Θησειῶν μετὰ τὴν ἐπιστροφή τοῦ Θησέα ἀπὸ τὴν Κρήτη, βλέπε Calame, *op. cit.*, σελ. 126-130 καὶ 143-156. Ἄς ὑπενθυμίσουμε ἐδῶ τίς βασικὲς στιγμὲς τῆς γιορτῆς τῶν Ὀσχοφορίων, τῆς ὁποίας τὸ μνητικὸ νόημα ἔχει κατὰ τρόπο ἀναμφισβήτητο ἀποκαλύψει ὁ Jeanmaire (*op. cit.*, σελ. 346-363, 524 καὶ 588 [γιὰ τὴν ἐρμηνεία κάποιων στοιχείων τῶν Ὀσχοφορίων, βλέπε P. Vidal-Naquet, «*Le chasseur noir et l'origine de l'éphébie athénienne*», σελ. 164-168, στὸ *Le chasseur noir*, *op. cit.*, σελ. 151-175]): 1) Στὸ ἀφηγηματικὸ ἐπίπεδο, ὁ Θησέας ἐμφανίζεται τὴν στιγμὴ τῆς ἐπιστροφῆς ἀπὸ τὴν κρητικὴ του περιπέτεια ὡς ἀρχηγὸς μιᾶς ομάδας συνομηλικῶν του ἀπὸ τοὺς ὁποίους δύο ἦταν μεταμφιεσμένοι σὲ κορίτσια [βλέπε Πλούταρχος, *Θησεύς*, VIII· Βακχυλίδης, XVII, στ. 2· Ἀπολλόδωρος, *Ἐπιτομή*, I, 7· καὶ σχόλια εἰς Βιργίλιον, *Αἰνειάς*, VI, στ. 21], διέσχισε τὴν θάλασσα, ἀπέδειξε στὸν Μίνωα τὴν θεϊκὴ καταγωγή του μὲ μία μνητικὴ κατέδουση στὰ βάθη τῆς θάλασσας [ἡ πληρέστερη ἐκδοχὴ τοῦ ἐπεισοδίου βρίσκεται στὸν διθύραμβο XVII τοῦ Βακχυλίδη· βλέπε ἐπίσης Ὑγιнос, *Ἀστρονομικά*, II, 5· τὴν συναντοῦμε ἐπίσης στὴν ἀρχαϊκὴ καὶ κλασσικὴ ἀγγειογραφία, ἐνῶ, σύμφωνα μὲ τὸν Πausanias (I, 17, 2), ἀπεικονίζονταν καὶ στὸν ναὸ τοῦ Θησέα· γιὰ τὸ μνητικὸ νόημα τῆς καταβύθισης τοῦ Θησέα στὴν θάλασσα, βλέπε Jeanmaire, *op. cit.*, σελ. 328-330· πρβ. Calame, *op. cit.*, σελ. 95-98]· νίκησε τὸ ταυρόμορφον τέρας σὲ μία μονομαχία τῆς ὁποίας ὁ δοκιμαστικὸς χαρακτήρας εἶναι προφανῆς καὶ στὴν νικηφόρο ἔξοδο ἀπὸ τὴν ὁποία τὸν περιμένε μία σύζυγος [Πλούταρχος, *Θησεύς* VIII· Ὑγιнос, *Ἀστρονομικά*, II, 5 καὶ σχόλια στὸν Πίνδαρο, *Νεμεόνικος* V, στ. 89]· καί, ἀφοῦ ἐπέστρεψε στὴν Ἀθήνα, διαδέχθηκε στὴν βασιλικὴ ἐξουσία τὸν θνητὸ πατέρα του [βλέπε Πλούταρχος, *Θησεύς*, IX καὶ Ἀπολλόδωρος, *Ἐπιτομή*, I, 10· γι' αὐτὴν τὴν «ἐμμεση πατροκτονία», βλέπε Ch. Sourvinou-Inwood, *Theseus as Son and Stepson*, *BICS*, Suppl. 40, Λονδῖνο 1979, σελ. 28]. 2) Στὸ τελετουργικὸ ἐπίπεδο τῶν Ὀσχοφορίων, μίας γιορτῆς ποὺ ἔβριθε στοιχείων καὶ μοτίβων μὲ σαφῆ ἐφηβικὸ χαρακτήρα, τὰ ἀγόρια τῆς πόλης «μιμοῦνταν», τρόπον τινά, τὴν ἱστορία τοῦ Θησέα, «μιμοῦνταν» δηλαδὴ τίς ἐφηβικὲς πρακτικὲς ποὺ ἐπέτρεψαν στὸν Θησέα νὰ νικήσῃ καὶ νὰ ξαναγυρίσῃ ὡς ἠλοκληρωμένος ἄνδρας στὴν πόλη του. Μέσα ἀπὸ τὴν τελετουργικὴ ἐπανάληψη τῆς ἱστορίας τοῦ Θησέα, τὰ ἀγόρια αὐτὰ ζοῦσαν τὴν ἀντιπαράθεση ἀρσενικοῦ-θηλυκοῦ, τὴν διαμάχη πατέρα-γιοῦ, τὴν ἀντίθεση ἐφήβου-ἐνήλικου ἀνδρα καὶ ἑλευαν ἴσως τίς ἐντάσεις αὐτὲς κατὰ τρόπο πολὺ πιὸ ἀποτελεσματικὸ ἀπ' ὅ,τι ὁ ἴδιος ὁ μυθικὸς ἥρωας. (Οἱ ἀρχαῖες πηγὲς πάνω στὰ Ὀσχοφορία

τῶν Πυανοψίων, τῶν Συνοικίων¹, ἀπὼν στὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἔργου, γίνεται, στὸ δεύτερο, ὁ ὑποκινητῆς, ἢ μᾶλλον, ὁ δράστης τοῦ θανάτου τοῦ γιοῦ του.

Ὁ Θησεύς τοῦ ἔργου εἶναι σύζυγος, πατέρας καὶ βασιλιάς, ὅμως παρμένει παγιδευμένος στίς ἐντάσεις μιᾶς ἐφηβείας ποῦ δὲν ἔχει τελειωμό. Ὁ ἀγῶνας του κατὰ τῶν Παλλαντιδῶν², ἢ ὑπενθύμιση τῶν κατορθωμάτων ποῦ ἐπιτέλεσε κατὰ τὴν πορεία του πρὸς τὴν Ἀθήνα³, ἢ ἀναφορά στὴν ἀποστολὴ του στὴν Κρήτη (κυρίως μέσα ἀπὸ τὴν δραματικὴ παρουσία τῆς Φαίδρας), ἢ διπλὴ καταγωγὴ του καὶ τὸ τροιζήνιο σκηνικὸ τοῦ ἔργου σχηματίζουν ἓνα σύνολο, ποῦ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διακρίνουμε, πίσω ἀπὸ τὸ φαινομενικὰ σταθερὸ πρόσωπο τοῦ ὄριμου ἀνδρα, τὰ ἐπαμφοτερίζοντα χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐφήβου. Ἄν προσθέσουμε τίς ὑπομνήσεις σὲ «μετεφηβικά» γεγονότα τοῦ βίου του, κυρίως στὴν ὑπόθεση τῶν Ἀμαζόνων καὶ στὴν δονζουανικὴ καριέρα τοῦ Θησεά, ἀλλὰ καὶ στὴν ἐκπολιτιστικὴ σταδιοδρομία του, ἀποκομίζουμε τὴν εἰκόνα τοῦ νικητῆ τῶν τεράτων ποῦ ἀπειλοῦν τὸν πολιτισμό, τοῦ ἥρωα μὲ τίς ἀναρίθμητες ἐρωτικὲς κατακτήσεις, τοῦ θεμελιωτῆ τῆς δημοκρατικῆς πόλης. Αὐτὸ τὸ ἐφηβικὸ καὶ νεανικὸ παρελθὸν λειτουργεῖ δραματικὰ πρὸς δύο κατευθύνσεις. Ἀπὸ τὴν μίαν, ὁ παραδειγματικὸς ἔφηβος τοῦ παρελθόντος ἀποτελεῖ ἓνα σταθερὸ σημεῖο ἀναφορᾶς στὸ ἔργο, ἓνα ὑπόδειγμα μὲ βάση τὸ ὅποιο μετρίεται ἢ «ἀπόκλιση» τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ Ἰππόλυτου, τοῦ σκοτεινοῦ γιοῦ ἐνὸς λαμπροῦ πατέρα, ποῦ ἀποτελεῖ τὴν ἀρνητικὴν εἰκόνα τῶν ὄσων ἐκπροσωπεῖ ὁ Θησεύς τοῦ μύθου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ ἔφηβος τοῦ μύθου καὶ τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτικῆς ιδεολογίας ἀποτελεῖ τὸ μέτρο σύγκρισης μὲ τὸ ὅποιο μετρίεται ἢ ἀποτυγχάνει τὸ ἐνήλικου Θησεά, τοῦ πατέρα ποῦ σκοτώνει τὸν γιό του διεκδικώντας τὴν ἀναγνώριση τῆς πατρότητάς τοῦ Ποσειδῶνα. Ἡ φωτεινὴ εἰκόνα τοῦ θρύλου τοποθετεῖται ὡς σκηνικὸ στὸ βάθος, ἐνῶ πάνω στὴν ὀρχήστρα ὁ Εὐριπίδης ἔχει τοποθετήσει ἓνα ἀνδρικό πρόσωπο ἀμφίσημο καὶ περίπλοκο, ποῦ μὲ τίς ἀντιφά-

ἔχουν συγκεντρωθεῖ ἀπὸ τὸν Jacoby, στὸν σχολιασμό του τῶν ἀποσπασμάτων 14-16 τοῦ Φυλόχορου [III b 1 suppl., σελ. 286-289]. Στὸν Ἰππόλυτο, δὲν γίνεται καμμία ρητὴ ἀναφορὰ στὴν ἀποστολὴ τοῦ Θησεά στὴν Κρήτη: ἢ ἴδια ἢ πλοκή, ὅμως, ἀποτελεῖ ὄχι ἀπλῶς ἐπίμνηση, ἀλλὰ συνέπεια αὐτῆς τῆς ἱστορίας.

1. Βλέπε γενικὰ Parke, *op. cit.*, σελ. 74-82. Γιά τίς λατρεῖες ποῦ θέσπισε ὁ Θησεύς, βλέπε Calame, *op. cit.*, σελ. 141-177.

2. Γιά τὸν Πάλλαντα καὶ τοὺς πενήντα γιούς του, ποῦ ἀμφισβήτησαν τὴν νομιμότητα τῆς ἀνάσσει τοῦ Θησεά στὸν πατρικὸ θρόνο, βλέπε Φυλόχορος, *FrGrH*, 328 F 108· Σοφοκλῆς, ἀπ. 872· Ὑγιῶς, F. 244· Ἀπολλόδωρος, Ἐπιτομή I, 11· σχόλια στὸν Ἰππόλυτο, στ. 35 καὶ Πλούταρχος, Θησεύς, V. Πρβ. F. Vian, *La guerre des Géants: Le mythe avant l'époque hellénistique*, Παρίσι 1968, σελ. 274-276 καὶ W. S. Barrett, *Euripides: Hippolytos*, Ὁξφόρδη 1964, *ad. v.* 34-7.

3. Γιά τὸν Σίνι καὶ τὸν Σχειρώννα, βλέπε στ. 976-80, καθὼς καὶ Πλούταρχος, Θησεύς, VIII-X· Πανουσκίας, Π, 1, 3-4· Βαρχυλίδης, XVII, στ. 19 καὶ Διόδωρος, IV, 59.

σεις του θέτει τελικά υπό άμφισβήτησιν τὸν ἴδιο του τὸν μῦθο καὶ διαψεύδει τὴν ἴδια του τὴν τελειότητα¹.

Ἡ ἀναφορά στοὺς Παλλαντίδες, μὲ τὴν ἐπικαιρότητα ποὺ τῆς προσδίδει ἡ «μεθεόρτια» ἐξορία τοῦ μεσήλικα Θησέα, προκάλεσε ἀμηχανία στοὺς φιλολόγους². Γιατὶ ὁ Εὐριπίδης μεταθέτει αὐτὸ τὸ γεγονός ἀπὸ τὴν ἀρχὴ στὸ τέλος τοῦ βίου τοῦ Θησέα; Οἱ Παλλαντίδες ἀμφισβήτησαν τὰ δικαιώματά του στὸν θρόνο τῆς Ἀθήνας, ὅταν ὁ νεοαφιχθεὶς γιὸς τῆς Αἴθρας ἀπαιτοῦσε νὰ ἀναγνωριστῆ ὡς γιὸς τοῦ Αἰγέα. Ὁ ἔφηβος Θησέας σκότωσε τότε τοὺς 50 ἐξαδέλφους του σὲ μία «ἐφηβικοῦ» τύπου μάχη, τῆς ὁποίας τὰ βασικὰ χαρακτηριστικά ἦταν ὁ δόλος καὶ ἡ ἐνέδρα³. Ὁ ἐνήλικος Θησέας, μὲ τὴν ἐξορία του, ξεπλένει τώρα τὸ μίasma τοῦ φόνου. Ἀλλὰ ἡ ἀναγκαστικὴ φυγὴ ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς πόλεως μοιάζει μὲ τὶς ποινὲς ποὺ ὑφίστανται οἱ μυθικοὶ πατροκτόνοι ἔφηβοι (κατ' ἐξοχὴν παράδειγμα ὁ Ὀρέστης), ποὺ ὀδηγοῦνται στὰ γεωγραφικὰ ὄρια τοῦ πολιτισμοῦ καὶ διαβιοῦν σὲ συνθῆκες ἀγριότητος, ἢ ἐπιστροφή τους δὲ στὸν πολιτισμὸ γίνεται ἀργὰ καὶ βασανιστικά.

Ὁ Θησέας τοῦ Ἰππόλυτου ὑφίσταται μία ποινὴ ποῦ, καὶ ἐξ αἰτίας τοῦ λόγου γιὰ τὸν ὁποῖο ἐπιβάλλεται καὶ ἐξ αἰτίας τῆς φύσης της, τὸν ξαναφέρει στὴν ἐφηβεία του, στὴν στιγμὴ ποὺ διεκδίκησε τὴν ἀναγνώρισή του ἀπὸ τὸν Αἰγέα. Μὲ τὴν ἐπιστροφή του ὅμως ἀπὸ τὴν ἐνιαύσια ἑτεροχρονισμένη ἐξορία του, δὲν καλεῖται πιά νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τῆς σχέσης του μὲ τὸν θνητό, ἀλλὰ μὲ τὸν θεϊκὸ πατέρα του. Ἡ ἐκδοχὴ σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Θησέας ἦταν γιὸς τοῦ Ποσειδῶνα, ἦταν τροιζήνια⁴. Τὸ γεγονός πὼς ἡ δράση τοῦ ἔργου τοποθετεῖται ἀπὸ τὸν Εὐριπίδη στὴν Τροιζήνα ἔχει κυρίως ἐξηγηθεῖ μὲ πολιτι-

1. Ο Κονακς (*The Heroic Muse. Studies in the Hippolytus and the Hecuba of Euripides*, *AJPh*, «Monographs in Class. Philology», 2, Βαλτιμόρη-Λονδίνο, 1987, σελ. 61) ἔχει μιλήσει γιὰ τὴν «διχοτομία» ἀνάμεσα σὲ ἕνα Θησέα ποὺ ἀνήκει στὸν ἥρωϊκὸ κόσμο καὶ ἕνα Θησέα πλησιέστερο τῆς καθημερινῆς πραγματικότητος («low-standard, rationalistic and merely civic»). Ἴσως ὅμως δὲν πρόκειται γιὰ δύο πλευρὲς τοῦ προσώπου, ἀλλὰ δύο ἐπίπεδα ἢ, μᾶλλον, γιὰ δύο «ἡλικίες»: ἔχουμε δηλαδὴ τὸν ἐφηβο Θησέα, ὁ ὁποῖος μπόρεσε νὰ λύσῃ ἐκεῖνα τὰ προβλήματα ποὺ γιὰ τὸν Ἰππόλυτο παραμένουν ἀλυτα, καὶ τὸν ὥριμο Θησέα, ποὺ πρέπει νὰ ἀναμετρηθῇ μὲ τὰ προβλήματα τοῦ ἴδιου του τοῦ παρελθόντος.

2. Ὁ R. N. Mitchell («Miasma, Mimesis, and Scapagoating in Euripides' *Hippolytus*», *CIAnl* 10 (1991) 97-122) πρότεινε μία ἐρμηνεὶα ἐξεζητημένη, ἰσχυριζόμενος ὅτι ὁ φόνος τῶν Παλλαντιδῶν καὶ τὸ μίasma ποὺ βαραίνει τὸν Θησέα προκαλοῦν ἕνα εἶδος «θυσιαστικῆς κρίσης» (ὅπως θὰ τὴν ἐνοοῦσε ὁ Girard), ποὺ καταλήγει στὴν ἀπόρριψη τῆς Ἀφροδίτης ἀπὸ τὸν Ἰππόλυτο (σελ. 103).

3. Calamò, *op. cit.*, σελ. 75.

4. Πausanias, II, 33, 1· Ὑγινοσ, F. 37 καὶ Ἀπολλόδωρος, III, 15, 7· πρβ. Barrett, *ad v.* 887.

κὲς ἀναφορὲς στὴν ἱστορικὴ στιγμὴ τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου καὶ μὲ ἀναλύσεις τοῦ γεωπολιτικοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς Ἀθήνας γιὰ τὴν περιοχὴ στὴς ἀρχὲς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου¹. Ὅμως ἡ ἐπιστροφή τοῦ Θησέα στὸν τόπον τῆς γέννησής καὶ τῆς παιδικῆς του, ἡλικίας δὲν εἶναι καθόλου ἀθῶα δραματικῆ. Γιατί, μὲ τὴν ἐπιστροφή του εἶναι τελικὰ σὰν ὁ Θησέας νὰ γυρίζη στὸ σημεῖο ἐκκλίσεως. Ὡς γιὸς τοῦ Αἰγέα, ἔπρεπε νὰ φύγη ἀπὸ τὴν Τροϊζήνα γιὰ νὰ συναντήσῃ στὴν Ἀθήνα τὸν θνητὸ πατέρα του καὶ νὰ διεκδικήσῃ τὴν ταυτότητά του ὡς διαδόχου στὴν πατρικὴ πόλη. Ὡς γιὸς τοῦ Ποσειδῶνα, πρέπει νὰ γυρίσῃ στὴν Τροϊζήνα γιὰ νὰ διεκδικήσῃ τὴν ἀναγνώριση τῆς οὐλύμπιας καταγωγῆς του². Στὴν Τροϊζήνα, στὴν ἐσχάτια τῆς ἀθηναϊκῆς αὐτοκρατορίας, ὁ Θησέας μπορεῖ, σὰν ἔφηβος σταλμένος στὴν ἐσχάτια τῆς πόλεως, νὰ ἀγωνιστῇ γιὰ τὴν κατάκτηση μίας νέας ταυτότητας. Γιὰ τὸν Θησέα, ἡ ἐνῆλικη φάση τῆς ζωῆς του ἀποτελεῖ τελικὰ ἓνα ἀναδιπλασιασμὸ τῆς ἐφηβείας του³.

Εἰ γὰρ παθὼν γε σοῦ τάδ' ἤσσηθήσομαι,
οὐ μαρτυρήσει μ' Ἴσθμιος Σίνις ποτέ
κτανεῖν ἑαυτόν, ἀλλὰ κομπάζειν μάτην,
οὐδ' αἰ θαλάσση σύννομοι Σκειρωνίδες
φήσουσι πέτραι τοῖς κακοῖς μ' εἶναι βαρύν. [στ. 976-80]

Γιὰ τὸν Θησέα, τὸ ἐνδεχόμενο μίας «ἤττας» του ἀπὸ τὸν Ἰππόλυτο ἰσχυραμεῖ μὲ ἀκέρωση τῆς φήμης πού κέρδισε κατὰ τὴς ἐφηβικῆς του περιπέτειες. Ἀπέναντι στὸν ἐφηβο γιό του, πού περνᾷ τὴν ζωὴ του στὰ γυμνάσια, ὁ Θησέας ξαναγίνεται ὁ νεαρὸς πού ἔφυγε ἀπὸ τὴν Τροϊζήνα μὲ σκοπὸ, μέσα ἀπὸ τοὺς ἄθλους του, νὰ γίνῃ ἄξιος ἀναγνώρισεως ἀπὸ τὸν πατέρα του. Ἐὰν λοιπὸν ὁ ἐφηβος πού κατηγορεῖται ὅτι μόλυνε τὸ κρεβάτι τοῦ πατέρα του νικήσῃ σ' αὐτὴν τὴν ἀντιπαράθεση, ὁ παλαιὸς ἐφηβος πού εἶχε νικήσει κάποτε τὸν Σίνι καὶ

1. Δὲς, π.χ., Ἀ. Διαμαντόπουλος, Ἡ Πολιτικὴ Μαγευρία τοῦ Ἐρωτικοῦ Μύθου στὴν Τραγωδίαν. Μήθεια - Ἰππόλυτος, Ἀθήνα 1978, σελ. 73· Delebecque, *op. cit.*, σελ. 106-108· H. Jany, «Troizen as the Setting of *Hippolytus Stephanephoros*», *AJPh* 110 (1989) 400-404.

2. Ὁ E. Will (*Korinthiaka*, Παρίσι 1955, σελ. 196) προσπαθεῖ νὰ συμβιβᾷ τὴν ἀθηναϊκὴν μὲ τὴν τροϊζήνα παράδοση, μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ θνητοῦ πατέρα δὲν εἶναι παρὰ μίαν ἀρχαίαν ἐπωνυμίαν τοῦ θεοῦ. Ὁ Jeanmaire, ἀντίθετα, μ' ἕνα πρὸς ἀναγνώριση τὴν συγγένειαν τοῦ Αἰγέα μὲ τὸν Ποσειδῶνα καὶ τὸ θαλάσσιον στοιχεῖον, τὸν βλέπει κυρίως ὡς τὸν ἄθροισμα «τῆς αἰγίας», ὡς μύσθη, ἀμὲ προσωπείον, παρόμοιον μὲ τοὺς Κένταυρους καὶ τοὺς Σατύρους (*op. cit.*, σελ. 368).

3. Ὁ Strauss, πού δὲν δείχνει ἰδιαίτερη εὐαισθησία ὄχι πρὸς τὸν μῦθο, ὄχι πρὸς τὴν ἱστορίαν, μετέτρεψε τὸν Θησέα σὲ ἓνα νόθο ξένον στὴν Ἀθήνα, ἓνα «outsider» ἀμφίβλου νομιμότητας!!! (*op. cit.*, σελ. 122).

τὸν Σκείρωννα θὰ χάσῃ τὴν ἥρωική του δόξα. Σύμφωνα μὲ τὴν λογική τοῦ Θησέα, ἡ «μοιχεία» ποὺ διέπραξε ὁ Ἴππόλυτος θέτει σὲ κίνδυνο ὄχι μόνον τὴν ιδιότητα τοῦ Θησέα ὡς συζύγου ἢ τὸ κῦρος του ὡς πατέρα, ἀλλὰ τὴν ἴδια τὴν ὑπόστασή του ὡς μυθικοῦ ἥρωα. Νικημένος ἀπὸ τὸν νόθο γιό του, ὁ Θησέας θὰ βρεθῆ ὑποβιβασμένος στὴν κατάσταση τοῦ ἀγοριοῦ ποὺ δὲν ἔχει ἀκόμα ἀναγνωριστῆ ἀπὸ τὸν πατέρα του.

Στὸ ψυχαναλυτικὸ ἐπίπεδο, ἡ σύζυγος γίνεται ἀντικείμενο τῆς διαμάχης πατέρα καὶ γιοῦ· στὸ ἀνθρωπολογικὸ ἐπίπεδο ἡ σύγκρουση ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὴν ἐξουσία· στὸ ἰδεολογικὸ ἐπίπεδο, τέλος, ποὺ προτάσσει ἡ τραγωδία, πρόκειται γιὰ μίαν σύγκρουση μὲ ἀντικείμενο τὴν δημοκρατία. Τόσο ἡ Φαίδρα ὅσο καὶ ὁ Θησέας βλέπουν τὸν νόθο Ἴππόλυτο ὡς ἐν δυνάμει σφετεριστῆ τῶν δικαιωμάτων τῶν νόμιμων γιῶν τους (στ. 305-10 καὶ 962-63). Καὶ οἱ δύο τὸν θεωροῦν ἐπομένως ὡς ἐχθρὸ τῆς νομιμότητος, μόνον ὁμως στὸ ἐπίπεδο τῆς οἰκογένειας, χωρὶς νὰ ἐπεκτείνουν τὴν καχυποψία τους καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἀλλὰ ὁ ἴδιος ὁ Ἴππόλυτος δὲν διστάζει νὰ ἐπαναπροσδιορίσῃ τοὺς ὅρους τοῦ ὑποτιθέμενου ἐκκολαπτόμενου σφετερισμοῦ τὸν ὑποῖον τοῦ ἐπιδρίπτουν:

Πότερα τὸ τῆσδε σῶμ' ἐκαλλιστεύετο
 πασῶν γυναικῶν; ἢ σὸν οἰκήσειν δόμον
 ἔγκληρον εὐνήν προσλαβῶν ἐπήλπισα; [...]
 Ἄλλ' ὡς τυραννεῖν ἠδύ; τοῖσι σώφροσιν
 ἦκιστά γ', εἰ δὴ τὰς φρένας διέφθορεν
 θνητῶν ὅσοισιν ἀνδάνει μοναρχία.
 Ἐγὼ δ' ἀγῶνας μὲν κρατεῖν Ἑλληνικούς
 πρῶτος θέλοιμ' ἄν, ἐν πόλει δὲ δεύτερος
 σὺν τοῖς ἀρίστοις εὐτυχεῖν αἰεὶ φίλοις·
 πράσσειν τε γὰρ πάρεστι, κίνδυνός τ' ἀπῶν
 κρείσσω δίδωσι τῆς τυραννίδος χάριν.

[στ. 1009-20]

Ὁ γιὸς τοῦ δημοκράτη Θησέα σημασιοδοτεῖ τὴν οἰδιπόδεια ἐνταση ποὺ τὸν φέρνει σὲ σύγκρουση μὲ τὸν πατέρα του ὑπογραμμίζοντας τὶς πολιτικὲς διαφορὲς. Διαλέγοντας ἕναν ἀντι-πολιτικὸ τρόπο ζωῆς, ὁ Ἴππόλυτος ἀπορρίπτει τὸν πατέρα του, τὸν ἰδρυτῆ τοῦ ἀττικοῦ συνοικισμοῦ. Ἀρνούμενος νὰ ἀναγνωρίσῃ στὴν μητριά του ὑποιαδήποτε καλλονή, ἀπορρίπτει τὴν γνωστὴ ἀδυναμία τοῦ Θησέα στὶς γυναικεῖες χάρες. Ὅπως ἀπορρίπτει τὴν πολιτικὴ πατρικὴ στάση ζωῆς, ἀπορρίπτει καὶ τὴν σεξουαλικὴ συμπεριφορὰ τοῦ πατέρα του. Τὸ νὰ ἀφεθῆ στὴν γοητεία τῆς Φαίδρας σημαίνει γι' αὐτὸν παράδοση στὴν γοητεία τῆς ἐξουσίας. Ἀλλὰ τὴν ἐξουσία μέσα στὸν οἶκο, ποὺ ἡ Φαίδρα καὶ ὁ

Θησέας τὸν κατηγοροῦν ὅτι ἐποφθαλμιᾷ, ὁ Ἴππόλυτος τὴν ἔχει ἀπορρίψει ἐπιλέγοντας τὴν παρθενία, ἐνῶ τὴν ἐξουσία στὴν πόλιν τὴν ἀπορρίπτει ἀρνούμενος τὴν πολιτική. Ὁ σφετερισμὸς τῆς ἐξουσίας συνεπάγεται τὴν πατροκτονία, ἔστω στὸ συμβολικὸ ἐπίπεδο, ἄρα ἡ ἀπόρριψη τῆς πατρικῆς εἰκόνας μέσῳ τῆς ἀπόρριψης τῆς σεξουαλικότητος καὶ τῆς πολιτικῆς ἀποτελοῦν ἐξίσου ἓνα εἶδος φόνου τοῦ πατέρα¹.

- Ἐνῶ ὁ Θησέας ἐπικαλεῖται τὴν πόλιν ὡς μάρτυρα στὶς συμφορὰς του (στ. 817 καὶ 884)², ὁ νόθος γιὸς ποὺ παριστάνει τὸν ἀριστοκράτη καλεῖ τοὺς ἀρίστους φίλους του (στ. 1018)· ἐνῶ ὁ πατέρας ἀπαριθμεῖ τοὺς ἐκπολιτιστικῶν χαρακτῆρα νεανικούς τοὺς ἄθλους (στ. 977-80), ὁ γιὸς ἐποφθαλμιᾷ νίκες στοὺς πανελλήνιους ἀγῶνες (στ. 1016-17³). Ξέρουμε πῶς ὁ Εὐριπίδης δὲν συμπαθοῦσε τοὺς ἐπαγγελματίες τοῦ ἀθλητισμοῦ⁴, ἐδῶ ὅμως δὲν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ μονομανία τοῦ ποιητῆ, ἀλλὰ μὲ μία πολιτικὴ ἐπιλογή του, ἀφοῦ τὸ πορτραῖτο τοῦ Ἴππόλυτου φέρει ἐμφανῶς τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ὑποτιθέμενου ἀριστοκράτη, ποὺ γιὰ νὰ ὑπογραμμίσῃ τὴν περιφρόνησή του πρὸς τὸν Δῆμο, διαδηλώνει τὴν περιφρόνησή του πρὸς τὴν ἐξουσία. Ὁ πιστὸς τῆς Ἀρτέμιδας, ποὺ φιλοδοξεῖ νὰ κατακτήσῃ μία ὑπεροχὴ ἀριστοκρατικῶν τύπου, ἔχει ἐπιλέξει, στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο, τὸν δρόμο ποὺ ὀδηγεῖ ὅσο πιὸ μακριὰ γίνεται ἀπὸ τὴν ἀγορὰ καὶ τὸ ἰσονομικὸ δοῦναι λόγον:

Αἰδῶς δὲ ποταμίαισι κηπεύει δρόσοις,
δσοις διδακτὸν μηδέν, ἀλλ' ἐν τῇ φύσει
τὸ σωφρονεῖν εἴληχεν ἐς τὰ πάνθ' ὁμῶς,

[στ. 78-80]

1. Γιὰ τὴν λανθάνουσα ἐπιθυμία τοῦ Ἴππόλυτου νὰ σκοτώσῃ τὸν πατέρα του, βλέπε Mitchell, *art. cit.*, σελ. 109 καὶ G. Devereux, *The Character of the Euripidean Hippolytus. An Ethno-psychoanalytical Study*, «Studies of the Humanities Chico», 1985, σελ. 72-75.

2. Ὅπως τὸ σημειώνει πολὺ σωστὰ ὁ Jeanmaire (*op. cit.*, σελ. 310), τὸ νὰ ἐπιμένουμε στὴν εἰκόνα ἐνὸς Θησέα «εὐνοοῦμένου τῆς δημοκρατίας» σημαίνει υἱοθέτηση τῆς ἀποψῆς τῶν ἀθιδογράφων τοῦ 4ου αἰῶνα καὶ διαγραφὴ τοῦ ἀριστοκρατικῶν χαρακτῆρα τῆς βιογραφίας του, εἰδικὰ μάλιστα τῶν ἐφηβικῶν του περιπετειῶν. Ὅμως, στὴν τραγικὴ ἐπεξεργασία τοῦ προσώπου τοῦ Θησέα, ἀκόμα καὶ ἡ μυητικὴ διαδρομὴ του πρὸς τὴν ἐξουσία ἀποκτᾷ μία διάσταση «δημοκρατική»: οἱ ἀγῶνες του κατὰ τῶν ληστῶν μετατρέπονται σὲ «ἐκπολιτιστικὰ» ἄθλα, ποὺ σημαδεύουν τὸ πέρασμα σὲ μία «ἐξανθρωπισμένη» ζωὴ, περισσότερο πολιτισμένη.

3. Γιὰ τὸν τύπο αὐτὸ τοῦ ἀθλητῆ-κυνηγοῦ ἥρωα, βλέπε J. Fontenrose, «The Hero as Athlete», *CSCA* 1 (1968) 73-104. Γιὰ τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ εἰδικὰ, βλέπε τὰ σχόλια τοῦ Barrett, *ad op.* 1016-20.

4. Βλέπε π.χ. Goossens, *op. cit.*, σελ. 21. Ὅμως, ὁ Goossens δὲν ἔλαβε ὑπ' ὄψιν του τίς ἴδιες του τίς παρατηρήσεις δταν, λίγο πιὸ κάτω, ἀσχολήθηκε μὲ τὸν Ἴππόλυτο, ἐναντιοπαθισμένο ἀθλητῆ.

Ἡ Αἰδώς γιὰ τὴν ὁποία μιᾶ ὁ Ἴππόλυτος δὲν εχει τελικὰ καὶ μεγάλη σχέση με τὴν ἑλληνικὴ ἔννοια τῆς αἰδοῦς, πού δηλώνει τὸν σεβασμὸ στὶς καθιερωμένες ἀξίες¹. Ἡ λέξη *σώφρων* εἶχε, τὴν ἐποχὴ τοῦ Εὐριπίδη, σαφεῖς πολιτικὲς ἀποχρώσεις². Ὁ Ἴππόλυτος εἶναι ὀλοφάνερα ἓνας νεαρὸς ὀλιγαρχικὸς πού, ἐνῶ θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του ὡς τὸν πλέον σώφωνα τῆς ἀνθρωπότητος, ἔχει σοβαρὲς δυσκολίες ὅταν πρόκειται νὰ ἀπευθυνθῆ στὰ πλήθη³.

Οἱ γιοὶ τῶν Ἀμαζόνων, γεννημένοι σ' ἓναν ἀνάποδο κόσμον καὶ ἀκρωτηριασμένοι ἀπὸ τὶς μητέρες τους, ἦταν ἐξ ὀρισμοῦ ἀποκλεισμένοι ἀπὸ τὴν σφαῖρα τῆς πολιτικῆς. Δὲν μποροῦσαν νὰ συμμετέχουν στὸν πόλεμον, δὲν εἶχαν κἂν τὸ δικαίωμα νὰ μιλοῦν δημοσίως⁴. Ὁ Ἴππόλυτος, γιὸς τῆς Ἀμαζόνας, ἀπορρίπτει τὴν πολιτικὴ καὶ καταφεύγει σὲ ἓναν πλασματικὸ χῶρον, στὸν χῶρον μίας φανταστικῆς ιδεώδους ἀριστοκρατίας, ἀλλὰ ἀπατᾶται. Νόθος, ἄρα ἀποκλεισμένος ἀπὸ τὴν δημοκρατικὴ πολὴ, δὲν εἶναι ἀριστοκράτης, μὰ ἓνας παρίας πού, σύμφωνα τοῦλάχιστον μὲ τὸ καχύποπτον περιβάλλον του, πολὺ θὰ ἤθελε νὰ παρεισφύσῃ στὸ σύστημα. Ἡ πολιτικὴ ἀπέρριψε τὸν Ἴππόλυτον πολὺ πρὶν νὰ τὴν ἀπορρίψῃ ἐκεῖνος.

Ἄλλὰ ἡ ἐνταση ἀνάμεσα στὸν Θησέα καὶ τὸν Ἴππόλυτον εἶναι κυρίως ὑπόθεση ἀναγνώρισης ταυτοτήτων καὶ πατρότητας:

Ἄλλ', ὦ πάτερ Πόσειδον, ἃς ἐμοὶ ποτε
 ἀράς ὑπέσχου τρεῖς, μιᾶ κατέργασαι
 τούτων ἐμὸν παῖδ', ἡμέραν δὲ μὴ φύγοι
 τήνδ', εἴπερ ἡμῖν ὠπασας σαφεῖς ἀράς. [...]
 καὶ πρὸς γ' ἐξελῶ σφε τῆσδε γῆς,
 δυοῖν δὲ μοίραιν θατέρα πεπλήξεται·

1. Βλέπε τὸν ὀρισμὸ τοῦ R. Parker (*Miasma. Pollution and Purification in Early Greek Religion*, Ὁξφόρδη 1983, σελ. 189): «Order depends on *aidos*, self-restraint expressed through respect for recognized values».

2. Βλέπε J. Gregory, *Euripides and the Instruction of the Athenians*, Ann Arbor 1991, σελ. 62, ἡ ὁποία καταλήγει σὲ ἀνάλογο συμπέρασμα: «the young man's *shamartia* extends far beyond the rejection of sexuality. Hippolytus' contempt for the goddess 'from whom we all were born', is only one aspect of a 'haughtiness and exclusiveness' (v. 93) that also manifests itself in the social and political spheres». Ὅσο γιὰ τὸν περίφημον ὄρκον τοῦ Ἴππόλυτου, πού σχετίζεται με τὴν ὑποτιθέμενη σωφροσύνη του, βλέπε τὸ ἄρθρον τοῦ H. C. Avery, «My Tongue Swore, but my Mind is Unsworn», *TAPA* 99 (1968) 19-35.

3. Ἐγὼ δ' ἀκομψος εἰς ὄχλον δοῦναι λόγον, / εἰς ἡλικας δὲ κώλιγους σοφώτερος [στ. 986-87].

4. Ὅπως λέει ὁ Διόδωρος (III, 53, 2): μὴ μετέχειν δ' αὐτοῦς μήτε στρατείας μήτε ἀρχῆς μήτ' ἄλλης τινος ἐν τοῖς κοινοῖς παβήσσιας.

ἧ γὰρ Ποσειδῶν αὐτὸν εἰς "Αἰδου δόμους
 θανόντα πέμψει τὰς ἐμὰς ἀράς σέβων,
 ἧ τῆσδε χώρας ἐκπεσὼν ἀλώμενος
 ζένην ἐπ' αἶαν λυπρὸν ἀντλήσει βίον. [στ. 887-98]

Ἡ ἐπίκλησις τοῦ Θησέα πρὸς τὸν θεϊκὸν τοῦ πατέρα παράγει ἓνα παιχνίδι διπλασιασμῶν, ὅπου ὁ γιὸς ἀναζητεῖ ἓναν πατέρα, ὁ ὁποῖος, μὲ τὴν σειρὰ του, βρίσκεται εἰς ἀναζήτησιν τοῦ δικοῦ τοῦ πατέρα. Στὸ δεύτερον μέρος τοῦ ἔργου, ἡ λέξις πατήρ ἐπαναλαμβάνεται ἀδιάκοπα. Μέχρι τὸ τέλος, οἱ δύο πρωταγωνιστὲς δὲν σταματοῦν νὰ κλίνουν τὴν λέξις καὶ τὰ παράγωγά της¹. Ὁ Ἴππόλυτος ὁ νόθος ἔχει ἀσφαλῶς κάποιον λόγο νὰ ὑπογραμμίσῃ ἔτσι τὴν προβληματικὴν σχέσιν του μὲ τὸν Θησέα· ἀλλὰ καὶ ὁ Θησέας, ἀπὸ τὴν μεριά του, πού ζητᾷ ἀπὸ τὸν Ποσειδῶνα μία ἀκραία ἀπόδειξις πατρότητος, δὲν μοιάζει νὰ εἶναι καὶ πολὺ σίγουρος γιὰ τὴν σχέσιν του μὲ τὸν μεγάλο θεό. Διαφορετικὰ, γιὰτὶ προσθέτει, στὴν κατάρα πού, ὑποτίθεται, θὰ πραγματοποιήσῃ ὁ Ποσειδῶνας, καὶ τὴν ποινὴ τῆς ἐξορίας, γιὰτὶ δηλαδὴ λέει πῶς «σὲ περίπτωσιν πού ἡ μία ἀπὸ τὶς δύο συμφορὲς δὲν πλήξῃ τὸν Ἴππόλυτον, ἡ ἄλλη θὰ κἀνῃ τὴν δουλειά της». Ἴσως γιὰτὶ καθόλου σίγουρος δὲν εἶναι πῶς ὁ Ποσειδῶνας θὰ ἐμφανιστῇ καὶ θὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν πατρότητά του².

Πόσειδόν θ', ὡς ἄρ' ἦσθ' ἐμὸς πατήρ / ὀρθῶς, ἀκούσας τῶν ἐμῶν κατευγμάτων (στ. 1169-70). Ὁ θάνατος τοῦ Ἴππόλυτου ἀποτελεῖ γιὰ τὸν Θησέα ἀπόδειξις τῆς θεϊκῆς ταυτότητος τοῦ δικοῦ τοῦ πατέρα. Ἀλλὰ, στὸν βαθμὸ πού εἶναι ἀκόμα γιὸς εἰς ἀναζήτησιν νομιμοποιήσεως, ὁ Θησέας ἀποδεικνύεται ἀνίκανος νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν ρόλον τοῦ πατέρα ἀπέναντι στὸν δικὸν τοῦ γιό. Καί, μὲ μία τραγικὴ ἀνατροπὴ, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι τόσο κακὸς πατέρας, θὰ χάσῃ ἐντέλει τὴν ταυτότητά του ὡς γιὸς τοῦ Ποσειδῶνα. Σὲ τὸν εὐπατρίδαν Αἰγέως

1. Ἀρχίζει ὁ Θησέας, ἀπευθυνόμενος στὸν ἓναν ἀπὸ τοὺς δύο πατέρας του, τὸν θεϊκὸν (στ. 887). Συνεχίζει ὁ Ἴππόλυτος, ἐπαναλαμβάνοντας ξανά καὶ ξανά τὴν λέξις στὸν πρῶτον μόνολογον πού ἀπευθύνει στὸν Θησέα (στ. 902, 905, 910 καὶ 914), μὲ μία ἐπιμονὴ πού μᾶς ἀφήνει ἀπορημένους. Γιὰ τὸ θέμα αὐτό, βλέπε καὶ Mitchell (*art. cit.*, σελ. 109): «Both Theseus and Hippolytus are abnormal sons obsessed with their fathers; Hippolytus worries about his illegitimacy, and Theseus about Poseidon's paternity. In fact, Hippolytus the bastard is the mirror image of Theseus, the man with two fathers».

2. Κατὰ τὸν ἀρχαῖον σχολιαστὴ (*ad v.* 46), ὁ Θησέας εἶχε ἤδη χρησιμοποιήσει τὶς κατάρας τοῦ Ποσειδῶνα, μία πρώτη φορά στὸν Λαβύρινθο καὶ μία δεύτερη γιὰ νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὸν Ἄδην. Ἀντιθέτως, οἱ στίχοι 888-89 καὶ 1315-17 τοῦ ἔργου μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ υποθέσουμε ὅτι, γιὰ τὸν Εὐριπίδην, αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη φορά πού ὁ Θησέας θέτει σὲ δοκιμασίαν τὸ «δῶρον» τοῦ θεϊκοῦ τοῦ πατέρα. Γιὰ τὸν Barrett (*ad v.* 43-6), ἔτσι ἐξηγεῖται γιὰτὶ ὁ Θησέας, μὴ ὄντας σίγουρος γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότητά τῆς κατάρας, προσθέτει καὶ τὴν ἐξορία στὰ μέτρα πού πέρνει κατὰ τοῦ Ἴππόλυτου· πρβ. Ch. Segal, «Curse and Oath in Hippolytus», *Ramus* 1 (1972) 165-180 (εἰδικὰ σελ. 173).

κέλομαι / παῖδ' ἐπακοῦσαι (στ. 1283-84). Ἡ Ἄρτεμις ἀναλαμβάνει στὴν ἔξοδο νὰ τοῦ ἀποδείξει πὼς τὰ πράγματα δὲν εἶναι τόσο ἀπλά, πὼς ζητώντας νὰ ἀποδείξει τὴν πατρύτητα τοῦ Ποσειδῶνα μὲ τίμημα τὴν ζωὴ τοῦ γιοῦ του, ὁ Ἐθυσέας ἔχασε καὶ τὴν ιδιότητα τοῦ γιοῦ ἑνὸς Ὀλύμπιου θεοῦ καὶ τὴν ιδιότητα τοῦ πατέρα.

Ἄρ' οἴσθα πατὴρ τρεῖς ἀράς ἄχων σαφεῖς;
 ὦν τὴν μίαν παρεῖλες, ὦ κάκιστε σύ,
 ἐς παῖδα τὸν σόν, ἐξὸν εἰς ἐχθρόν τινα.
 Πατὴρ μὲν οὖν σοι πόντιος φρονῶν καλῶς
 ἔδωχ' ὅσον περ χρῆν, ἐπεὶ περ ἦνεσεν
 σὺ δ' ἐν τ' ἐκείνῳ κὰν ἐμοὶ φαίνη κακός, [...]
 ἀράς ἐφῆκας παιδί καὶ κατέκτανες. [στ. 1315-24]

Κάκιστος, ἀνὴρ κακός, ὁ Ἐθυσέας χάνει ἐπομένως, στὸ τέλος τοῦ ἔργου, ἀκόμα καὶ τὴν ἥρωική του ταυτότητα; Τὸ βέβαιον εἶναι πὼς, τὴν στιγμή πού ἐρχεται πιά ἀντιμέτωπος μὲ τὶς συνέπειες τῆς κατάρτας, δὲν τὸν ἀποκαλοῦν «γιὸ τοῦ Ποσειδῶνα», μὰ γιὸ τοῦ Αἰγέα. Ὁ γεραίου τέκνον Αἰγέως (στ. 1431). Ἄλλὰ γιατί «γεραίου»; Ἴσως γιατί ἔτσι ἡ Ἄρτεμις ὑπαινίσσεται ὅτι ὁ θνητὸς πατέρας γνώρισε τὴν κοινὴ μοῖρα ὄλων τῶν ἀνθρώπων πού ὁ θεϊκὸς πατέρας δὲν θὰ γνωρίσει ποτέ, τὰ γηρατεία. Γιὸς ἑνὸς γέροντα, ὁ Ἐθυσέας εἶναι θνητός. Στὸ τέλος τοῦ δράματος, ἡ ἀναγνώριση ἀνάμεσα στὸν πατέρα καὶ τὸν γιὸ πραγματοποιεῖται μέσα ἀπὸ τὴν ἐπαναβεβαίωση τῶν ὁρίων μεταξὺ ἀνθρώπινης καὶ θεϊκῆς φύσης, τῶν ὁρίων πού ἔχει ταραξεῖ ἢ στενὴ καὶ ἐπικίνδυνη σχέση τοῦ Ἰππόλυτου μὲ τὴν Ἄρτεμιδα. Τόσο γιὰ τὸν Ἐθυσέα, τὸν μεγάλο ἥρωα τοῦ ἀθηναϊκοῦ μύθου, ὅσο καὶ τὸν Ἰππόλυτο, τὸν γοητευτικὸ θεομάχο, ἡ ἀναγνώριση τῆς θεμελιώδους σχέσεως πατέρα-γιοῦ περνάει μέσα ἀπὸ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ἀνθρώπινης κατάστασης.

Τὴν στιγμή τοῦ θανάτου του, ὁ Ἰππόλυτος ἀναγνωρίζεται πλέον ὡς τέκνον (στ. 1456) τοῦ Ἐθυσέα, καὶ μάλιστα ὡς γενναῖος (στ. 1452)¹. Ὁ Segal ὑποθέτει πὼς ἡ ἐπιστροφή στὴν τάξη πραγματοποιεῖται ὡς ἀποκατάσταση

66. Πρβ. Ch. Segal, «The order of Lines in *Hippolytus* 1452-56», *GRBS* 11 (1970) 101-107, σελ. 106 καὶ «Solar Imagery and Tragic Heroism in Euripides' *Hippolytus*», σελ. 160-161 [στὸ *Arktouros. Hellenic Studies presented to Bernard M. W. Knox*, ἐκδ. G. W. Bowersock, W. Burkert & M. C. J. Putnam, Βερολίνο-Νέα Ὑόρκη 1979, 151-161] καὶ F. Zeitlin, «The Power of Aphrodite: Eros and The Boundaries of the Self in the *Hippolytus*», σελ. 60 [στὸ *Directions in Euripidean Criticism*, ἐκδ. P. Burian, Ντάραμ 1985, 52-111].

τοῦ πατριαρχικοῦ κύρους¹. Ἀλλὰ σὲ μία πατριαρχικὴ κοινωνία δὲν ὑπάρχει ἄλλη ἐπιλογή. Ὁ Ἴππόλυτος, ὁ γιὸς ποὺ ὑποφέρει ἐξαιτίας τῆς νοθείας του, δὲν μπορεῖ νὰ βρῆ τὴν ἰσορροπία ποὺ τοῦ λείπει παρὰ μέσα ἀπὸ τὴν πατρικὴ ἀναγνώριση. Ἡ συμφιλίωση πατέρα καὶ γιοῦ μοιάζει ἴσως πολὺ μὲ happy end², ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα εἶναι πολὺ πικρὴ. Ἡ ἀναγνώριση ἀπὸ τὸν πατέρα ἐπιτρέπει στὸν γιὸ νὰ περάσῃ στὴν ἐνηλικίωση, στὴν μόνη πραγματικὰ ἀνθρώπινη κατάσταση. Ὁ Θησέας κατάφερε, χάρις στὶς κατάρεις τοῦ Ποσειδῶνα, νὰ βεβαιώσῃ τὴν ταυτότητα τοῦ θεϊκοῦ του γεννήτορα, νὰ ξανα-ἀποδεχθῆ τὴν ταυτότητα τοῦ θνητοῦ του πατέρα καί, μέσα ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Ἴππόλυτου καὶ τὴν παρέμβαση τῆς Ἀρτεμίδης, νὰ ἀποδεχθῆ τὸν νόθο γιὸ του στὴν οἰκογένειά του. Ἀλλὰ γιὰ τὸν γιὸ τῆς Ἀμαζόνας, ἡ ἀναγνώριση αὐτὴ ἔρχεται πολὺ ἀργά. Τὸ πέρασμα στὴν ὠριμότητα, ὁ Ἴππόλυτος δὲν θὰ τὸ πραγματοποιήσῃ ποτέ.

1. Ch. Segal, «Language, Signs and Gender» σελ. 105 [στὸ *Euripides and the Poetics of Sorrow. Art, Gender, and Commemoration in Alcestis, Hippolytus and Hecuba*, Ντάραμ-Λονδῖνο 1993, 89-109].

2. Σύμφωνα μὲ τὸν G. J. Fitzgerald («Misconception, Hypocrisy and the Structure of Euripides' *Hippolytus*», *Ramus* 2 (1973) 20-40, σελ. 36), ἡ ἐξοδος τοῦ Ἴππόλυτου χαρακτηρίζεται ἀπὸ «ἓναν ἐξωπραγματικὸ τόνο», τόσο ὅσον ἀφορᾷ τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὸν Ἴππόλυτο καὶ τὴν Ἀρτέμιδα, ὅσο τὴν συμφιλίωση Θησέα καὶ Ἴππόλυτου. Ἀλλὰ ἡ ἴδρυση τῶν τροιζήνιων τελετῶν καὶ ἡ εἰρήνη ποὺ συνάπτεται μεταξὺ πατέρα καὶ γιοῦ εἶναι, κατὰ τὴν γνώμη μας, πολὺ σημαντικὰ καὶ σοβαρὰ θέματα γιὰ νὰ μπορούμε ἐλαφρᾶ τῇ καρδίᾳ νὰ τὰ χαρακτηρίσουμε ὡς «fantaisistes». Γιὰ μία ἀρκετὰ διαφορετικὴ ἀνάγνωση, βλέπε N. Sorkin Rabinowitz («Aphrodite and the Audience: Engendering the Reader», *Arethusa* 19 (1986) 171-185), γιὰ τὴν ὁποία τὸ τέλος τοῦ δράματος ἀποτελεῖ θριαμβευτικὴ ἐπιδοκιμασία τῆς στάσης τοῦ Ἴππόλυτου, ποὺ τιμωρήθηκε μὲν ἀπὸ τὴν Ἀφροδίτη, ἀλλὰ σαφῶς ὄχι ἀπὸ τὸν Εὐριπίδη, ὁ ὁποῖος τὸν ἀνεβάζει στὰ μάτια μας γιὰ νὰ ἐξοντώσῃ τὴν «Γυναῖκα» (σελ. 175-179). Στὴν ἴδια κατεύθυνση, βλέπε καὶ τὸ ἄρθρο τῆς ἴδιας, «Female Speech and Female Sexuality: Euripides' *Hippolytus* as a Model» [στὸ *Rescuing Creusa. New Methodological Approaches to Women in Antiquity*, ἐκδ. M. Skinner, (*Helios* 13 (1987) 127-140), ὅπου ἡ Φαίδρα παρουσιάζεται ὡς θῦμα τῆς ἀνδρικῆς ἰδεολογίας.

